БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

УЛУГ ОКТЯБРЬНЫҢ 50 ЖЫЛЫ

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1925 чылда үндеавлаттинген

1967 ч. МАЙ 19 ПЯТНИЦА № 116 (6753).

Өртээ 2 көп.

„Космос-159", „Космос-160" ужудуушкунда

СЭТА-ның дыннадыы

Черниң «Космос-159» дээр кылымал спутникиниң эдилелиг салып ужудуушкунун 1967 чылдың май 17-де Совет Эвилелинге боттандыраан. 1962 чылдың март 16-да СЭТА-ның чарлаан программазынга дүүштүр космос делгемин шинчилээрин үргүлчүлээр сорулгалыг эртем аппаратуразын ол спутникте тургускан.

* * *

Черниң «Космос-160» дээр кылымал спутникиниң эдилелиг салып ужудуушкунун бо чылдың май 17-де Совет Эвилелинге боттандыраан. 1962 чылдың март 16-да СЭТА-ның чарлаан программазынга дүүштүр космос делгемин шинчилээрин үргүлчүлээр сорулгалыг эртем аппаратуразын ол спутникте тургускан.

ПАРТИЯ ХУРАЛДАРЫ

Партия хуралы—партия эге организациязының дээди органы. Кайда-ла партия хуралдарын доктаамал чыылдырып, оларны коллективтиг удуртулганың органы, коммунистиг кижизидилгениң, партийжи ажыл-херектиң ёзулуг школазы, шүтүмчүлелдиң болгаш бот шүтүмчүлелдиң индири болдуруп турар болдур, ында айтырыглар шын, дүрген шиитпирлеттинип, ниити ажыл-херек эки чоруп турарын амыдырал бадыткан турар.

СЭКП-ниң XXIII съездизиниң соонда партия организацияларының амыдыралында болгаш ажыл-чорудулгазында онзагай чүве чүл дээрге, коммунистиң бот-идепкейниң улам ыңайгы өзүлдези, партияның ниити ажыл-херээ дээш оларның хууда харыысалгазының бедзии болур.

Партийжи амыдыралдың норма-чижектерин, коллективтиг удуртулганың ленинчи принциптерин кайда-ла шыңгыыы сагып турарыл, ында партия организациязының ролю болгаш алдар-ады база бедип турар. Амгы үениң нарын сорулгаларын, чүнүң-даа мурнунда, коммунистиң ниити күжү-биле эң-не шын шиитпирлеп, ажылга частырыгларны баш бурунгаар болдурбайн барып болур. Маңаа партия хуралдары чугула рольду ойнап турар, чүге дээрге ооң үнү—коммунистиң үнү болур.

«Тиилелге» совхозтуң партия комитеди совхозтуң коммунистериниң ниити болгаш бригадаларда партия организацияларының хуралдарын доктаамал чыылдырарынче кичээнгей салып, хуралдарны баш бурунгаар белеткээрин эки организастап, айтырыгларны шиитпирлээринге коммунистерни идепкейлиг киириштирип турар. Коммунистиң чоокта чаа болган ниити хуралынга коммунистиң бедик харыысалгазының дугайында айтырыгны уруглар кижизидилгезинге хамаарыштыр чугаалашканы бедик деңнелге эрткен. Уруг-дарыын кижизидеринге сагыш салбас, школа-биле харылзашпайн турар ада-иелериң адынга шүүгмүчүлел шыңгыы болган. Коммунистер эштер Монгуш-оол, Дажы-Серен болгаш өскелер-даа уругларының кижизидилгези, өөредилгези дээш эки үлегерин иөргүзүп турарын хурал демдеглээн. Ол ышкаш, часкы хову ажылынга коммунистиң киржилгезинің дугайын хуралга тодаргай чугаалашканы эки түңнелдиг болган: ол ажылга киришкен коммунист ажылчыннар, инженер-техниктиг ажылдачылар ак сеткилдиг ажылдап, партийжи даалгаларын телептиг күүсеткеннер.

Коллективтиң амыдыралының көдүрүп келген айтырыгларын, чижээ, продукцияны бүдүрүп кылыры-биле холбашкан бүдүрүлгелерде база ажыл-агыйларда социалистиг ажыл-агыйжы чоруктуң принциптериниң боттанылгазын, социалистиг чаршыдың шимчээшкинин, план күүселдезинің байдалын, Уставтың негелделерин коммунистиң күүседип турарын, ажылчы чоннарның ортузунга организаччы болгаш кижизидиччи ажылдарны чорударының аргаларын болгаш хевирлерин партия хуралдарынга чугаалажып турар. Ол черле ындыг болур-даа ужурлуг. Кажан принципиалдыг болгаш ажыл-херекчи чугаа, шыңгыы бот-шүүгмүчүлелдер болуп, шын шиитпирлер хүлээп алдынып, ооң күүселдези дээш ниити күш-биле хеделип турда, ажылдың улуу-даа, бергези-даа ажып эртинер. Ынчангаш партия эге организациязының дээди органы—партия хуралын эрттирериниң идейлиг болгаш организастыг деңнелин бедидери чугула.

«ПАРТИЯ ХУРАЛДАРЫНЫҢ... РОЛЮН БЕДИДЕР. ПАРТИЯНЫҢ ПОЛИТИКАЗЫНЫҢ БОЛГАШ ПРАКТИКТИГ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫНЫҢ АЙТЫРЫГЛАРЫН ПАРТИЯГА ХОСТУГ БОЛГАШ АЖЫЛ-ХЕРЕКЧИ ЕЗУ-БИЛЕ ЧУГААЛАЖЫРЫНГА, МАРГЫЛДААЛЫГ АЗЫ ЧЕТЧЕ ТОДАРГАЙ ЭВЕС АЙТЫРЫГЛАРНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ЭШ-ХУУЗУНУҢ ДИСКУССИЯЛАРЫН ЧОРУДАРЫНГА ТААРЫМЧАЛЫГ БАЙДАЛДАРНЫ ХАНДЫРАР» деп, СЭКП-ниң Программазында чугаалап турарын удуртулга болдурар ужурлуг бис.

Ынчалза-даа айтырыгларны чугаалажып турары хөй, а шиитпирлерниң күүселдези багай болур чорук канчап-даа таарышпас. Оны партия ажылында ёзу барымдаалаан чорук деп санаар апаар. Хуралдарның эртип турарының саны Уставтың негелдезинге дүгжүп турарын болгаш ооң ажыктыг түңнели кандыг болганын барымдаалаары—чугула айтырыг. Оны партия организация бүрүзү чедип алыры чугула.

Хуралдарның ролюн үнелевейн, оны чыылдырарын узамдыктырып, а чамдыкта кандыг-даа белетиел чок, чавыс деңнелге эрттирип турар партия организациялары бисте ам-даа хөй. Чижээ, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың кол цеги—рудникте партия эге организациязының хуралы эрткен отчёт-соңгулдалыг хуралдан бээр үүле дөрт катап болган, аңаа бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазынга холбашкан амыдыралчы айтырыгларны, хөй-ниити организацияларының ажылын хуралдарга дыңнап чугаалашпайн турар. Партийжи-организастыг ажыл мында куду деңнелде тургустунган, коммунистерге партийжи даалганы бербейн турар. Дүрген болгаш тодаргай шиитпирлеп болур мындыг айтырыгларның дугайын эге организация секретары А. И. Зубанов-даа, бюро кежигүннери-даа сөөлгү үеде херекке албастаан. Тожунуң Сыстыг-Хемде күрүненің аңныыр ажыл-агыйында партия организациязы хуралдарны эрттирип турза-даа, ооң шынарынче кичээнгей салбайн турар, хүлээп алдынган шиитпирлери хөй нуруузунда күүселде чок артып келген.

Партия хуралдарының шынарын нудуладыр, ооң дээштиг болурун чедип албас ындыг чорук болза коммунистиң бот-идепкейин болгаш сонуургалын хөгжүдеринге шаптык болуп, эге организацияларның дайынчы аргалыын кошкадып турар дээрзин ук коллективтериң удуртукчуларыдаа, партия организацияларының секретарьлары-даа билир ужурлуг.

Үнелиг санал, эки эгелээшкин болгаш эки бодал бүрүзү эң-не кичээнгейлии-биле өөренип көрүүнген, хуралдарның шиитпирлерингे быыгаттынган, амыдыралга чедиишкинниг боттанган турар ужурлуг. Шиитпирни хүлээп алыры—организастыг ажылдың үүле эгези-дир. Кол үүл—ук шиитпириң күүселдезин ажыл-херек кырынга чедип алыры дээрзин бүгү парторганизациялар, бүгү коммунистер билир болгаш ол ёзугаар ажылдаар ужурлуг.

Партия организациязының, коллективтиң амыдыралында чугаалажыры эргежок чугула апарган айтырыгны өй-шаанда шын шилип алгаш чугаалажыры чугула. Ол талазы-биле илеткелди тодаргай уг-шиглиг, эки анализтиг кылган, четпестерни, ооң үнүп кээп турар чылдагааннарын илеткен, буруулуг кижилерни адап шүүгмүчүлээн, сорулгалар дугайында тодаргай саналдарны киирген турда, үүле ынчаарда хурал шынарлыг, бедик идей-политиктиг деңнелге эртер. Ындыг хуралдың шиитпирин күүседиринге коммунистиң идепкейлиг киржилгези ооң эгелээр.

СЭКП райкомнары болгаш Кызыл хоорком сөөлгү үеде партия тургузуунуң принциптеринге, партийжи-организастыг ажылдың мергежилинге эге организациялар секретарьларын, калбак активти өөредиринче, оларга дүзалаарынче улуг кичээнгейни салып турар апарган. Партийжи активке семинарлар, дуржулга солчуушкуннары моон соңгаар-даа болгулаар, партия эге организацияларының амыдыралының хөй янзы айтырыгларын хуралдарга болгаш бюроларга чугаалажып көөр. Ол арга-хемчеглер партийжи ажыл-херекти улам эйижидеринге улуг идиглиг болур.

Май 17-де болган пленарлыг хуралга ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Саян-Тыва археология экспедициязының начальниги, төөгү эртемнериниң кандидады эш А. Д. Грач сөс алган. «Тывада археологтуг шинчилээшкиниң түңнели болгаш ооң перспективалары» деп илеткелинге эрте бурунгу тыва черниң чурттакчыларының ажыл амыдыралын, оларның культуразын өөрениринге археологтарның салыышкынын чугаалап, шинчилекчилер дараазындагы сезонларда кандыг айтырыгны шиитпирлээринче кичээнгейни угландыраргын тайылбырлаан. Эш Грачының чугаазы экспедицияның ажылдап турарын, ооң ажыктан үүлдерин көргүскен диафильм-биле үдеттирген.

Саян-Тываның археология экспедициязы улуг коллектив. Ол чылдына 140 хире кижини хаара тудуп, бистің республикавыстың янзы-бүрү девискээрлеринде шинчилел ажылдарын чорудуп турар. Экспедицияның кол төөү чоокку чылдарда келир үеде Саян-Шушенск гидроэлектростанциязын тудуп кээрге, суг төме алы бээр девискээрде мөөнеттинген. Эртемденнерниң материал-техниктиг хандырылгазы чыл келген тудум экижип олурар. Бурунгу тураскаалдар чыдар черлерни чер кырындан дилээрге, чамдыкта билдиртпес болур. А элээн бедиктен көөрге, ол илдең болгулаар. Ынчангаш экспедицияга ужудукчулар дузалажып, тускай вертолёттарны оларга быжыглаан. Ооң аңызында шинчилекчини манап чыдар хөй-хөй тураскаалдыг черлерни ажыткан.

Амгы Тываның девискээринге барык 25 муң чылдар бурунгаар азы даш векте чурттап чораан кижилерниң амыдыралы шоолуг шинчилеттинмейн келген. Археологтар ону өөренип, ам 30 хире турлагны тыпкан. Хүлер вектің тураскаалдарын база ам-даа улам долузу-биле шинчилээр сорулга туруп турар.

Сөөлгү чылдарның шинчилелдериниң ачызында скиф, гун-сармат, бурунгу тюрк үелериниң хөй базырыктарын, турлагларын, чевег-хөөрлерин болгаш кода-хоорайларын казып, ооң утка-шынарын илередир арга тывылган. Скиф үезиниң базырыктарындан Өвүрүңү Саглыдан, Мөңгүн-Тайгадан үнелиг ажыдыышкыннарны эртемденнер кылган. Бедик даглыг черлерде тураскаалдарны шинчилеп турган, мөңгеде доң чыдар каттардан хөөрлерни каскан. Доштуг черге муң-муң чылдарда чыдып келзе-даа, сөөгү, оларның идик-хевинин, кааскалгазының херекселдери болгаш өске-даа үүлдери тывылган. Доң черге микроорганизмнерниң артынчылары безин хевээр чыткылаан. Моон-биле чергелештир кончуг солун болгаш нарын айтырыг тургустунуп келир. Ол микроорганизмнерни ам диргизип болур бе? Микробиологтар, эң ылангыя улуг совет эртемден академик Быковский болгаш оон-даа өскелер бо талазы-биле шенелделерни чорудуп турар. Экспедицияның составынга бо чылгы сезондан эгелеп микробиологтар болгаш эртемниң өске-даа адырларының специалистери киржири магат чок. Ынчан амгы эртем ажылы хөй янзы адырларның комплексизиндеп тургустунуп, улуг синтез ажылдарын боттандырар арганы берип турар.

Скиф үезиниң кижилери уран үүлүге түткүлдүг, боттарының эстетиктиг сонуургалын бедик культураның уран үүлүнүң чогаалдары—металлдан шуткаан дергилер болгаш кааскалганың өске-даа херекселдери-биле эстетиктиг сонуургалын хандырып чорааннар. Ынчангы ус-дарган кижилер алдындан, мыйыстан, сөөктен дириг амытаннарның дүрзү-хевирин шуткып кылып чорааннар. 1961 чылда Саглыдан каскан бир үүл—чуруу шуткаан аът хевири кончуг шевер чурукчунуң ажылы дээрзи илден. Ол ам Канадада Монреаль делгелгезинде көрүкчүлерниң сонуургалын чаалап ап турар. Ынчаардагы кижилер өске чурттар-биле харылзажып, садылажып турганын Индиядан, Байкал индыдан эккелгилээн кааскалга үүлдери хереченлеп турар.

Дараазындагы үе-чадага гун-сармат үези, ооң тураскаалдары хамаарыжыр. 2 муң чыл бурунгаар Тываның девискээринде, Алтайга, Монголга болгаш Казахстанның чамдык черлеринге күрүне хевирлиг, каттышкан кижилер чурттап чораан. Ол үеде аңгы талазы-биле чон улам ылгалып турганын чевег-хөөрлер, базырыктардан тывылган эдилелдер хереченлеп турар. Маңаа хамааржыр чамдык тураскаалдарның чажыды ам-даа ажыттымаан, боттарының шинчилекчилерин манап чыдарлар.

Бурунгу тюрк үе-чада. Эртемденнер ол үеде чурттап чораан кижилерни амгы тываларның этниктиг өзээ, оларның ада-өгбелери деп санап турар. Ынчаардагы базырыктардан тывылган эдилелдер колдуунда амгы тываларның херексeлдери-биле дөмей. Ол тюрктар тергиин дайынчылар чораан. Каргы шынаазында кастынган бир базырыктан аныяк бай-шыдалдыг кижиниң сөөгү тывылган. Ооң чанынга кыдат көрүнчүк чыткан. Янзы-бүрү металлдардан эвилдирип шуткаан, угулзалар-биле каастаан көрүнчүктүң кыдыында кыдат император ону ол дайынчыга белекке бергенин бадыткап шүүктеп бижээн болган. Уран аргаби-биле кылган бо ажыл база Монрональда делгеттинген. Эрте-бурунгу тюрк үениң шинчилелин ам-даа уламчылаар, чүге дээрге тюрк дыл бөлүүнүң улустарының төөгүзүн шинчилээр «дүлгүүр» мында чыдып турары чадап чок.

Чамдык эртемденнер Төп Азияга көшкүн чон чурттап чораан, олар кода-хоорайлар тутпайн турганнар деп бадыткааннар. Ынчалза-даа тыва археологтар Бажың-Алаак деп черде болгаш өске-даа девискээрлерде уйгур хоорайларның артынчыларын тыпканнар. Ук хоорайлар 840 чылга чедир турган. Моон соңгаар уйгур хоорайларны улам ханызы-биле шинчилээр аңдап.

Бистің республиканың девискээринде кыргыс базырыктар база хөй. «Шынның» номчукчулары полковник Багырның базырыын, бижиктиг селемезин археологтар 1965 чылда тыпканын билирлер болгай. Эрткен чылын генерал Бөрү деп кижиниң хөөрү бары билдинген. Бо сезонда ол базырыкты шинчилээр.

Тываның девискээринде бижиктиг хаалар, хаяларда чуруктар дыка хөй. Хаяда чуруктарда хөй нуруузунда дириг амытаннарны сиилбиш көргүскен. Оон бистің чуртувуска хөй муң яылдар мурнунда чурттап турган ан, меңни тодарадып, билип ап болур.

Эш Грачының илеткелинде сөөлүнде конференцияның киржикчилери экономика болгаш төөгү, культура секцияларының даргалары эштер Б. П. Бажутин биле А. К. Калзаңның дыңнадыглары-биле танышкан. Секцияларга дыңнаан илеткелдер идей-политика, эртемниг уткашынар талазы-биле солун болганын эштер демдеглээннер. Экономика, дыл эртемнериниң, литература болгаш театрның база чурумал уран үүлүнүң талазы-биле, критиканың чамдык айтырыглары ам-даа ажылдаттынмайн турар, чоокку үеде ол айтырыгларны өөрениринче эртем ажылдакчыларын, сонуургалдыг кижилерни хаара тударынче эртем-шинчилел, педагогика институттары болгаш өске-даа организациялар кичээнгей салыр ужурлуг.

Сибирьге хамааты дайынының киржикчизи төөгү эртемениниң кандидады эш В. Логвинов (Красноярск) хамааты дайынын болгаш Сибирьге партизан шимчээшкинин чыдыын турарында шинчилевейн турар айтырыгларны чугаалаан.

Даг-Алтайның дыл, литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдунуң эртем ажылдакчызы эш А. А. Тыбыкова байыр чедиргеш, конференцияның үре-түңнелдиг болганын демдеглээн.

Республиканың янзы-бүрү булунарындан тып эккелген көжээ тураскаалдарны тускай кадагалаар черни тургузарының чугулазын конференцияның киржикчилери демдеглээннер. Тыва республикага хамаарышкан чер аттарын база кижилерниң фамилияларын, аттарын чамдык таварылгаларда грамматиканың дүрүмүнден хажыдын бижип турарын моон соңгаар болдурбазынче кичээнгей салырын санал берген эштер демдеглээннер.

Оон-биле кады терминология комиссиязының ажылын улам күштелдирери, күрүне архивиниң материалдыг баазазын тургузары чугула дээрзин конференцияның киржикчилери база айытканнар. Тыва дылды өөренип алыр күзелдиг орус эштерге дуза болур тускай пособиени үндүрүп чугула дээрзин чамдык киржикчилер чугаалаан. Тываның төөгүзүн, хөгжүлдезин, экономиказын, чоннуң дылын ам-даа улам канадыр өөренип көөрүнге, шинчилээринге бо болуп эрткен эртем-теоретиктиг конференцияның материалдары улуг ужур-дузалыг болганда, оларны чыгаш, тускай номчуташ кылдыр үндүрерин Тываның эртем-шинчилел институдунга, башкы институдуунга, республиканың «Билиг» нинтиделинге, ном үндүрер черге сумелээн.

Конференцияның киржикчилери тускай рекомендацияны аңаа хүлээп алган.

ЭРТЕМ-ТЕОРЕТИКТИГ КОНФЕРЕНЦИЯ

БУРУНГУ ТЫВАНЫҢ ШИНЧИЛЕЛИ

ЧАСКЫ АЖЫЛДАР КАЛБАРЫП ТУР

Бригадаларда

«Улуг-Хая» совхозтуң Хендергеде № 6 трактор-хову бригадазы бо чылын 1500 га арбай, 160 га көк сула тарыыр планныг. Удур аңдарып белеткээр чер 410 га, ону аңдарып турар. Муң га чыгам черни илиртээн. Лущильник-биле үлдүредишкин болгаш чаштырылга чоруп турар.

Механизаторларның чарыжының түңнелин беш хонук санында үндүрүп турар. Чер илиртээринге Бегзи Начын-оол нормазын 110 хуу күүсеткен. Лакпа Маадыр-оол хүнде 6,6 ганы дискалаар тургаш, 7—8 га чедирип турар. Сергей Биче-оол ДТ-54 трактор-биле хүнде 32 ганы чажар нормазын 38 га, Биче-оол Дамбыл-оол, Билекпен Байыр-оол, Хуурак Идем-оол олар «Беларусь» трактор-биле 15,5 га чажар норманы 18—23 га чедир ажыр күүселип турарлар.

Мурнакчы механизаторларның көргүзүүлерин хүн бүрүде көргүзүг самбыразынга, агитлистокта бижип, хөйнүн мурнунга чарлап турар.

С. Комбу.

«Демир аттар»

«Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг сал-туктуг агрегат ол-дур. Ооң ийи башкарыкчылары эрестиг эрлер болгай аан—дээш, Саая Шиниров, Бышкак Боова деп адады. ДТ-75 трактор-биле 12 ганы чарар тургаш, олар 13—16 га чедирип турарлар. Чаштырылга агрегаттарының мурнуку одуруунда Эртине Чылбак-оол, Апак Семис-оол чоруп, чаштырылга нормазын 120—130 хуу күүседип турарлар.

Алдыы, Үстүү Ооруглар дээр хемнерниң суглары амдыызында батканак. Ол девискээрде 600 га черни суттарып тарыыр. Суттарыкчылар ам үеде бугалар септелгезин дооскан. Баштайгы үеде түр баткан суглар ажыглаан, 169 га черни суттарган.

А. ХЕРТЕК.

«Большевик» колхоз Барыын-Хемчик районда тараалаң ажыл-агыйларның бирээзи. Бо хүннерде ында часкы хову ажылдары хайыккан. Артельдиң трактор-хову бригадазының ажыл-ишчилери тарып, чажып кирипкен хүнден эгелээш, сөөлгү үеге чедир тараа культураларын 767 гектарда чаштырган.

Ыяштаар-Баалыкта Саая Коош-оолга удурткан 3 трактор агрегадының механизаторлары ээлчег нормазын ажыр күүседип, тарылганы бедик шынарлыг чорудуп турар.

ЧУРУКТА: С. Коош-оолдуң (мурнунда) звенозу.

В. МОЛЬБИНИН фотозу.

ҮРЕЗИННЕР ШЫК ЧЕРДЕ

«Тээли» совхозтуң тараалаң шөлдериндеп эки дужүт алырын суттарылга-биле ылап магылап болур. Бо байдалды совхозтуң удуртукчулары барымдаалап көргеш, суттарыкчыларның 14 звенозун тургускан.

Часкы болгаш чайгы суттарылганы калбартыр талазы-биле звенолар аразында социалистиг чаршыты калбарткан. Ам үеде чаршытың мурнуку одуруунда Кимоол Хертектиң 4 кижилиг звенозу чоруп турар. Бо звено быжыглаткан 205 гектар шөлүнүң 180 гектарын суттарып алган, ооң 120 гектарында кызыл-тасты чашкан, арткан 85 гектарга кукуруза чажар.

Чылбак Хертектиң 3 кижилиг звенозунда 190 гектар чер быжыглаттынган, ам 150 гектары суттартынган. Кызыл-тастың чаагай үрезини ооң 100 гектар шык черинде чаштынган.

УЛАМ КАЛБАРАР

БАРЫЫН-ХЕМЧИК. (Телефон-биле). Ак-Довуратың амыдырал-хандырылга комбинадының ажылчыннары эрткен айның бүдүрүлге планын 103 хуу күүсеткен пинкпе, азы 3500 ажыг рубльдиң чагыгларын кылган. Комбинаттың бүгү цехтери болгаш мастерскаалары планын ажыр күүсеткеннер. Ылаңгыя дааранык чылар цеги өскелерден эки коргузүүлүг болгаш цехтер аразынга шилчиир Кызыл вымпелди алган. Даарактыларының аразындан Ф. Смехульская, Е. Шабалова, хеп быжыкчызы К. Ташкина болгаш оон-даа өскелер планын 120—130 хуу күүсеткилээннер.

Комбинаттың ажылдакчылары районнуң чурттакчылыг суурларынче доктаамал үнүп, чагыгларны хүлээп ап турар. Удавас «Большевик» колхозтуң төвүнге чагыг хүлээп алыр пункт ажыттынар. Чоннуң амыдырал-хандырылгага негелделерин долузу-биле хандырар дээш хандырылга системазын улам калбартыры көрдүүп турар.

Чурттуң ховуларында

Майның чылыг, каан хүннери механизаторларны далаштырып, хову ажылдарының хуусааларын кызырарынче оларны албадап турар. Ынчангаш бистің тараажыларывыс шалынчы ёзу-биле ажылдап турар. ССРЭ-ниң Төп Статистика эргелелиниң дыңнатканын ёзугаар алырга, чурттуң колхозтары болгаш совхозтары чазын чажып тарыыр тараалары ам безин 88 миллион 999 муң гектарны тараан, ол дээрге планның 64 хуузу болуп турар.

Онаалганың 62 хуузун азы 51 миллион чыгам гектарны кукуруза чокка, тараа болгаш тараа-бобы культуралар эзлээн. Казахстанда, Сибирьде тараа чаштырылгазы массалыг калбарган. Кара хөрзүннүг эвес куржагның ажыл-агыйлары база чажын үргүлчүлевишаан.

Бо частың онзагай байдалдарын өөренип көргеш, колхозтар болгаш совхозтар тарылгаларның структуразын дүрген эде көрүп турар. Эки шыктыг шөлдерни чангыс чылын үнер сигеннерден хостааш, тараа — культураларын тарып турар. Дыка хөй районнар чазын чажар кызыл-тасты планнан ажыр тарып турар. Онуң чуртта барык 25 миллион гектарны тараан. Ол дээрге планның 55 хуузу-дур.

Кырлыг-кара тарылгазының мастерлери кидин ажылдап кирипкен. Ол үнелиг культураны баштайгы 300 муң гектарда тараан. Кукурузаны ону тарыза чогуур шөлдүн чартык кезиинде тараан.

А чигир свёклазының, хөөнин, тарымал тоорактың плантацияларында өзүмнер шагда ногаарарып келген. Механизаторлар одуруглар аразын сайзырады ажыллап турар.

РСФСР-де, Украинада, Белоруссияда болгаш Прибалтикада лён-долгунец тарылгазы үргүлчүлевишаан. Ногааларны чер болганда тарып турар. Картофель олуртулгазы мурнуку чылдардан дыка эрте чоруп турар. Ам безин планның 47 хуузу тарыттынган.

Кызыл крест болгаш Кызыл Чартык ай ниитилелдериниң бүгү-эвилел съездизинде

ССРЭ-ниң Кызыл Крест болгаш Кызыл Чартык ай ниитилелдериниң алдыгы бүгү-эвилел съездизи май 17-де бодунуң ажылын үргүлчүлээн.

Ниитилелдер эвилелиниң күүскомунуң болгаш ревизия комиссиязының отчёт илеткелдериниң талазы-биле санал бээрин уламчылаан.

Даштыкы төлээлекчилер—Кызыл Крестиң национал организацияларының удуртукчулары Совет Кызыл Крестиң кижиниң эргелерин, тайбыңны камгалаар, улустар аразынга кады ажылдажылганы быжыглаар дээш делегейде ажыл-чорудулгазын, янзы-бүрү чурттарның чайгаар болуушкуннардан, эпидемиялардан болгаш аарыглардан каражадаан чурттакчыларынга ач-сеткилдиг дузаламчы көргүзер талазыбиле ажылын бедик үнелеп көрген.

— Бодунуң алдарлыг үүс чылын демдеглеп турар бистің улуг акыыстың өөрүшкүүнге каттыжып тур бис—деп, Алжир Кызыл Чартык айның чиңгине секретары А. Аньяпи медеглээн. — Совет Кызыл Крестің дузаламчызы кеззеде тодаргай хевирлиг болгаш кижилерниң таварышкан берге байдалдарын чиитедиринче угланган—деп, ол чугаалаан.

Алжириң районнарының бирээзинде ач чугула госпитальды болгаш поликлиниканы тургусканы дээш Совет Кызыл Крестке изиг өөрүп четтиришкинни А. Аньяпи илергейлээн, эмнелге дузаламчызы дээш совет эмчи ажылдакчыларга сеткилдиг ханызындан өөрүп четтиришкинин дамчыткан.

Чехословакияның, Венгрияның, Югославияның, Швецияның, Эфиопияның Кызыл Крестериниң национал ниитилелдериниң, Турцияның болгаш өске-даа чурттарның Кызыл Чартык ай ниитилелдериниң удуртукчулары съездиге байыр чедирген.

Боттарының төрээн черлериндеп түр үүнүп чоруур ужурга таварышкан улустарының мурнундан грек болгаш испан улустарының төлээлекчилери база съездиниң делегаттарынга байыр чедирген.

Испанияның Коммунистиг партиязының даргазы Долорес Ибаррурини съездиге чоруткан байырлыг чагаазын аңаа номлаан.

Съезд дүүн бодунуң ажылын үргүлчүлээн.

(СЭТА)

Партийжи амыдырал

ОРГАНИЗАКЧЫ АЖЫЛДЫҢ ТҮҢНЕЛИ

Улуг Октябрьның социалистиг революциязының 50 чыл оюнуң байырлалынга чедир каш-ла айлар арткан. Бистиң Төрээн чуртувустуң ажылчы чоннары ол байырлалга чедиишкинниг ужуражыр, СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш улуг ажылдарны кылып турар. Будүрүлгелер, ажыл-агыйлар, тус-тус кижилер социалистиг хүлээлгелерни ап, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң чедиишкиннерин өстүрер дээш бүгү күжениишкин-биле ажылдап турарлар. Бистиң Тес-Хем районнуң ажылчы чоннары база-ла шак ынчаар ажылдап турар. Сүүр инек бүрүзүнге онааштыр колхозтар ортумаа-биле 954 кг, «Тес-Хем» совхоз 860 кг сүттү саап алыр, күрүнеге 520 тонна сүт садар планны ноябрь 7-ниң бетинде күүседир, болгаш пландан дашкаар 20 тонна сүттү садар. Күрүнеге 1305 тонна эзти садарын Октябрь байырлалынга чедир күүседеш, пландан ажыр 10 тонна эзти садар. Күрүнеге 212 тонна дүктү садарын октябрь 10-нуң бетинде күүседир, бир хойга онааштыр совхоз 2,12 кг, колхозтар 2,5 кг дүктү алыр деп хүлээнген. Культура хөгжүлдезиниң талазы-биле база-ла тодаргай хүлээлгелер алдынган.

Ол хүлээлгелериң күүселделерин организастаарынга чер-черниң партия организациялары улуг рольду ойнаар. Херек кырында ажылдың чоруп турары бүгай эвес. Районнуң механизаторлары тракторлар септелгезиниң планын чогуур үеэзинде күүсеткен. «Чодураа» болгаш «Ак-Эрик» колхозтар күрүнеге эзт, сүт садарының квартал планнарын чедиишкиниг күүсеткилээн. «Чодураа» колхозта ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады коммунист эш Иван Данзырунга баштаткан хойжу бригада бо чылын малдың чаш төлүн барык-ла чидириг чокка камгалап алган. «Чодураа» болгаш «Ак-Эрик» колхозтарның Хараал-Тей, Улуг-Күзег сүт-бараан фермаларының ажылдакчылары бирги кварталда эки ажылдааш, күрүнеге сүт дужаарының квартал планын ажыр күүсеткеннер. Ол коллективтерде сүттү будүрери база-ла көвүдээн.

Бо фермаларның ажылының чедиишкини ында партия бөлүктериниң ажылындан улуг хамаарылгалыг болган. «Чодураа» колхозтуң Хараал-Тей сүт-бараан фермазында партия бөлүүнүң организакчызы Чооду Баткар бодунуң ол хүлээлгезин эки күүседип келген. Ажыл планын, ооң күүселдезинин хүн демдеглелин үргүлчү кылып, коммунистерге партийжи даалгаларны берип турар. Ол ышкаш коммунистерни болгаш комсомолчуларны будүрүлге участоктарына шын таарыштыр тургускан.

Партбөлүк организакчызының хүн демдеглелинде мындыг түүлдер бижиттинген: «Квартал орту кирип турар, сүт саалдазының планының күүселдези кошкак, көргүзүглер куду, коммунистерни, комсомолчуларны чыгаш, чылдагаанын илередир... даалга бээр». «Фермага көскү агитацияны эки-жидер». Ол чүгле саазын кырында анаа-ла демдеглел эвес, а шуут ажыл-херек кырынга күүсеттинген. Ук ферма ам районда мурнакчы болу берген.

Районнуң бүгү партия эге организацияларынга «Улуг Октябрьның 50 чыл оюнга төлептиг ужуражыр» деп айтырыгга партия хуралдары болуп эрткилээн. «Ак-Эрик» колхозтуң партия организациязы бо чылдың март айның 27-де болган хуралынга «Беженнээр Октябрьга белээвисти сөңнээли» деп айтырыг-биле бүгү коммунистериң хуралын эрттирген. Ол хуралды эрттириниң белеткелин чартык ай иштинде чоруткан. Партбюро, комсомол, херээженнер, хөй-ниити организацияларыбиле кады юбилейге уткуштур чуну кылза эки дээраниң дугайында хемчеглерни ажылдап кылган. Бүгү коммунистер хуралдың болуруң четтикпейн манап, чуну кылыр дугайында санал-оналын киирерин күзеп турганнар. «Чодураа» колхозтан чаа чарлып турган чуртунган артельдің партия хуралынга чоогунда ажыл-агыйларның партия организацияларының төлөөлекчилерин чалап олурушкан.

Ол хурал шынап-ла кижилериң сеткил-сагыжын хайныктырып кээр патриотчу көдүрүлүшкүн-биле эрткен. Коммунистер Соян Алдын-оол, Соян Матпаргы, Дугар-оол Касчыл-оол, Галина Кандаа оларның саналдааның бүгүүр хемчеглер телевилелинге чаа түүлдерни немээн. Коммунистериң күжү-биле бир хой кажаазын, хой кыргыыр пунктуну дерип белеткээр болган. Партия организациязының секретары Салчак Делгер партийжи-организастыг ажылды эки-жидер, ажылдың чаа арга-методтарын ажыглаар дээш бодунуң күжүн салып, организакчы болгаш кижизидикчи ажылды күштелдирип турар.

Партия хуралының хүлээп алган шиитпири херек кырында күүсеттинип турар. Суурда көскү агитацияны багай эвес тургускан. Лозунг, плакаттар колхозчу чонну күш-ажылче сорук киирип турар.

Шак ындыг эки чижекке «Тес-Хем» совхозтуң О. Шынаа салбырында партия организациязын киирип болур. Ооң секретары Чооду Миндирья сөөлгү үеде партия хуралдарын бедик деңнелге эрттирип, партия организациязының удуртукчу ролюн бедиткен. Коммунист бүрүзү харыысалгалыг участоктарда тургускан, партийжи даалгаларның, шиитпирлериң күүселдезин доктаамал хынап турар. Салбыр бирги кварталда багай эвес түүнелдерни чедип алган. Коммунистер боттары будүрүлге мурнакчылары болуп, хууда үлегер-чижээн көргүзүп турар. Коммунист Самба Санаа 274 хойнуң 275 хураганын, Үржанай Дазын-оол 296 хойнуң 292 хураганын камгалап алган. Салбыр ниитизи-биле чүс хойга онааштыр 97,7 хураганны алган. Учётта 24 коммунистериң 66 хуузу мал ажылында быжыглаттынган.

Ол парторганизация ам партия өөредилгезин чедиишкиниг доозар, чартык чылдың солун чагылгазын уламчылаар, хөй-ниитиниң күжү-биле ыраккы чайлагларже өруктар аштаар болгаш өске-даа ажылдарже кичээнгей салып, ол ажылды организастаар талазы-биле партия бөлүктериниге даянып ажылдап турар.

Ол бүгү ажылдың эки талалары-дыр. Ынчалза-даа, партия организацияларының партийжи-политиктиг, ыалдыгыя агитас-массалыг ажылында улуг четпестер бар. Ол четпестерни чайлатпышаан, партийжи-организастыг болгаш партийжи-политиктиг ажылдарны ажыл-агый, культура тургузуушкунунуң практиктиг сорулгалары-биле эки холбаштырып тургаш, улуг юбилейни бүгү таланың чедиишкиннери-биле демдеглээр ужурлуг бис.

Т. САНДАН.

СЭКП-ниң Тес-Хем райкомунуң партийжи-организастыг ажылдар кылдызының эргелекчизи.

ХАКАС БИЖИКТИҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИ

Хакасияның бүгү ажылчы чону хакас национал бижиктиң дөртен чыл болган оюн эрткен чылын демдеглеп эрттирген. Хакас бижикти тургускану болза чоннуң культурлуг болгаш экономиктиг хөгжүлдезинге улуг рольду ойнаан. Ол байырлыг ойну демдеглээн конференцияның ажылынга Тыва АССР-ниң төлөөлери база киришкеннер.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязынга чедир хакастар бодунуң төрээн дылынга бижик чок чораан. Ынчангаш чоннуң бижик билири чүгле 2 хуу турган. Чоннуң бижик билбес чоруун чок ылыр соруга тургустунуп келирге, национал бижикти чогаадыры эргежок чугула апарган. Енисей губернизының улус өөредилге кылдызы хакас бижикти тургузарының дугайында доктаалды 1924 чылдың апрель 25-те хүлээп алган. Орус графикке үндезилеп тургускан чаа алфавит ол-ла чылдың ноябрының эгезинде белеткеттинген.

Дараазында чылдың июнь айга чедир К. Тодышев үжүглелди, А. Казанаков номчулга номун, К. Самрин арифметика номун чаа бижик-биле бижип доозупканнар. Москваның ном үндүрер черинче оларны чорудушкан соонда, хакас дылда бижиттинген чаа номнар 1926 чылдың күзүнүнде парлаттынып үнүп келген.

Ооң сөөлүнде хакастарның амыдыралынга бир улуг болуушкун болза, «Хызыл аал», амгы «Ленин чолы» солуннуң 1927 чылда хакас дылга үнүп эгелээни болур. Ынчангаш ам бо чылын бистиң национал солунувус база 40 чыл оюн демдеглээр. Төрээн дылга номнарның, үжүглелдериниң, солуннуң үнүп келгени хакас чоннуң культуразын хөгжүдеринге улуг ужур-дузалыг болган. Тускай бижик чогааттынар үеге чедир хакастарга чечен чогаал чок турган.

ЭРТЕМ-ТЕОРЕТИКТИГ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ КИРЖИКЧИЛЕРИНГЕ СӨСТЕН БЕРЭЭЛ

Хакас бижик 40 чылының иштинде бодунуң хөгжүлдезинге элээн каш үе-чаданы эткен. Бирги чада болза хакас бижиктиң чогааттынганы, номнарның база «Хызыл аал» солуннуң үнүп эгелээни болур. Ийиги чада 1929—39 чылдарны эелеп турар. Ол үе дээрге хакас алфавиттиң латинчидилгези-дир. Түрк дылдыг элээн каш чоннарның бижин 1929 чылда араб алфавиттен латинчиткен алфавитче шилчээн болгай. Үшкү чадазы 1939 чылдан эгелээн. Ол дээрге орус бижикке үндезилээн чаа алфавитти чогаатканы-дыр.

Ынчангаш ам хакас алфавит чоорту улам чаартынып келген. Амгы үениң алфавиди-биле кандыг-даа достүг состү хостуу-биле бижип болур.

Хакастарның дылы чаңгыс аай эвес турган. Ырак, чоок черлериң кижилери боттарының чурттап турган девискээриниң аайы-биле чамдык сөстерин бот-боттарынга дөмейлешпес кылдыр чугаалап чораан. Ындыг болганда литературлуг дылдың үндезинге Абакан хемниң адаку агымының унунга чурттап турганнарның диалектизин кол барымдаалап алган. Ол болза качиниң, а чамдыызы сагайның диалектизи болур. Баштайгы номнар болгаш «Хызыл аал» солун колдуунда качиниң диалектизинге бижиттинген. Хакастың эртем-шинчилел институту организастаттынган соонда, хакас дылды болгаш ооң диалектилерин өөренип шинчилээри эртемге үндезилеттинген. Чоннуң литературлуг дылы орус дылга үндезилеп база баяан. Орус дыл хакас дылдың чүгле лексиказын эвес, а ооң үн составын байыткан. Хакас дылды эртем өөзуу-биле ам-даа хаңдыр шинчилээри чугула. Ынчаарга тыва, алтай, хакас, шор дылдарның ниити шиитпирлеттинмээн айтырыгдарын тодарадырда Тываның, Хакастың, Даг-Алтайның эртем-шинчилел институттарының күжүн демнештирер үе келген деп бодаар мен.

Д. ЧАНКОВ,

Хакасияның дыл, литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институтунуң директору.

Хуусаазында ажыглалга киирер

Кызылдың эрги сүт заводунуң күчүзү республика төвүнүң чурттакчыларының суттен кылган продуктуларга хереглелин бүрүн ханды рып шыдавазындан чаа заводтуң тудуун каш чыл бурунгаар эгелээн турган. Бир эелчегде-ле 30 тонна сүттү ажылдап кылыр бо улуг будүрүлгениң тудуунга бир миллион 354 мүң ажыг рубльди чарыгдаары төлевилелде көрдүнген. Юбилейлиг чылдың бо чугула тудуун айыткан хуусаазында ажыглалга киирери тудугжуларның алдарлыг хүлээлгези болур.

Бо чылын 470 мүн рубльди тудугга шингээдири көрдүнген, ынчаарга бирги кварталда чүгле 82 мүн рубльдің тудуг-монтаж ажылдары кылдынган болуп турар. Апрель айда ажыглаттынза чогуур 66 мүн рубльден бо хүннерге чедир 43 мүн рубль шингээттинген.

Сүт заводунуң тудуг ажылдары колдуунда доозулган, бо хүннерде ооң дериг-херекселдерин эптеп тургузуп турар. Тудуг болгаш дерилге ажылдарында ниитизи-биле 80 ажыг кижи ажылдап турар. Бо тудугда ажыл сөөлгү үеде чүгээртээн-даа болза, тудуг-эптелге ажылдарынга саат ужураштырып турар улуг четпестер хөй. Ынчангаш аңаа көрдүнген акша-хөреңгиниң долу ажыглаттынмайн турарын үстүнде адаттынган чурагайлар тодаргай херечилеп турар.

Тудугнуң ооҗум чоруп турарын ону кылып турар кол кереэлиг организация Кызылдың үлетпүр тудуг эргелелинин (эш Ларетин) болгаш чагыг кылган сүт комбинадының (эш Балакин) бо чугула тудугда ажылды тодаргай удуртуп башкарбайн турары-биле тайылбырлап болур.

Чүнүң-даа мурнунда чагыкчының талазындан тудугжуларны болгаш эптекчилерни дериг-херекселдер-биле четче хандырбайн турарын демдеглээр херек. Одалга системазының, компрессорларның, соодукчуларның, сүт дамчыыр хоолайларның болгаш ооң-даа өске херекселдериниң кезик, чамдыктап кээп турарындан эптелге ажылын кылып турар монтажниктер, электриктер, сантехниктер бот-боттарын манажып, а чамдык хүннерде шуут ажыл чок хүнзеп турарлар. Байдал мындыг болганда, чагыкчы четпес механизмнерни дилеп тывар, чамдыктарын солуур дээш ооң-даа өске тодаргай хемчеглерни алыр ужурлуг. Ындыг турбуже комбинаттың дирекция черинден бо бүгү айтырыгларны дарый шиитпирлевейн турарын бүрүү шаап көөр херек. Туттунуп турар заводтуң директору эш Добряков бо чугула тудугну дүргедир дээш кандыг-даа хемчег албайн, харын-даа сөөлгү үеде ооң арагалаашкынче сундукканын ажылчыннар хомудап чугаалажып турарлар.

Чагыкчының талазындан тудугну мынчаар харыысалга чок көрүп турарындан тудуг шулуудавайн турары черле билдингир. Маңаа холбаштыр чамдык чижектерни көргүзүп болур. Электриктериниң бригадазы кабель продукциязы чогундан чартык ай чедир анаа туруп келген. Үр үеде дилеп турган ол материалдар шагда-ла чедип келген, складка чытканы чоокта чаа илерээн. Бо хүннерде электриктерге тускай шкафтар болгаш трансформаторлар херек апарган, ынчаарга олар ам-даа келбээн. Хову-Аксында болгаш Ак-Довуракта бо херекселдер бар, оларны сүт заводунга бээринден ол черлер ойталавайн турар, ынчалзажок заводтуң дирекция чери ындыг дугуржулганы кылбайн, четпес херекселдерни сурап дилээринден дадагалзап турары шын эвес.

Дериг херекселдерден аңгыда чагыкчы-биле төлевилел организациязындан дарый шиитпирлезе чогуур айтырыглар эвээш эвес. Чижээлээрге, заводтуң канализациязын, механизмнер хөделдирер электроэнергияны кайы подстанциядан алыры ам-даа тодаргай шиитпирлеттинмээн.

Бир эвес Кызылдың сүт комбинады үстүнде айыттынган айтырыгларны дарый шиитпирлээр болза, Кызылдың тудугжулары бо чугула тудугну Октябрь байырлалын таварыштыр күүседир дээн хүлээлгезин күүседип шыдаарлар.

С. МААДЫ.

«Шынның» тускай корр.

Тос хүнде

БАЛГАЗЫН. (Телефон-биле). Таңды районнуң «Революцияның чалбыыжы» колхозу тараа культураларының чажылдаазын дооскан. Юбилейлиг чылдың бедик дужулдуңуң үндезин суурун эки салып алыр дээш, артельдің механизаторлары кызымак ажылдаан.

Михаил Николаевич Петровтуң удуртканы № 1 бригада часкы хову ажылдарын кончуг шалыпкын чоруп турар. Ол бригаданың 6 агрегады тараа чажарының эелчег нормазын 140—195 хуу чедир күүседип турган, 4200 гектар черге тараа чажар планын 9 ажыл хүнүнде эки шынарлыг дооскан.

Бо бригада тарылга эгелээр мурнунда хуралдааш, коммунистиг күш-ажылдың ол ат дээш демисежир деп шиитпирлээн болгаш тус-тус механизаторлар хүлээлгелерни алгылаан. Часкы хову ажылдарының түүнели бригада берген сөзүн эелеп шыдаар дээрзин көргүзүп турар. Ылангыя механизаторлар Владимир Тютюков, Иван Бобров олар онза шалыпчы ажылдап, тараа чаштырарының эелчег нормазын 180—195 хуу чедирип, агрегаттары-биле 113—124 гектарны бир эелчегде-ле чаштырып турганнар.

Бирги бригада тараа культураларын чажарын дооскаш, чайгы чер аңдарылгазынче ол-ла хей-аттыг хөөну-биле кирипкен. Колхоз бо хүннерге чедир ниитизи-биле 830 гектар ажыг чайгы черни аңдарган.

—o—

5 кг ажыг дүк

Тес-Хем районнуң «Ак-Эрик» көдээ ажыл-агый артелиниң теве кадарчызы Соян Алдын-Херел бодунуң төрээн колхозунга тевениң баш санын өстүрүп, ооң үнелиг дүгүн хорамча чок алыр талазы-биле биче эвес үлүг-хууну үндүрүп келген.

Чоокта чаа Алдын-Херелдің кадарганы 234 тевезин кыргылдага киирген болгаш ол ам доозулган. Теве бүрүзү 5 кг ажыг дүктү берген.

Кызылдың № 1 АТА-зында агрегат цехиниң хоочун слесарьларының бирээзи Николай Филиппович Бурханов байырлалдыг чылдың баштайгы кварталында эки көргүзүглерлиг болган септекчилериниң бирээзи. Ынчангаш эш Бурхановту Тыва автоэргелелдиң хүндүлел самбыразынга киирген.

ЧУРУКТА: слесарь Н. Ф. Бурханов.

О. НАМЧЫЛАКТЫҢ фотозу.

СОВЕТ ЭРГЕ-ЧАГЫРГАНЫҢ 50 ЧЫЛ ОЮНГА

ТЫВА—СОЦИАЛИСТИГ НАЦИЯ

Октябрь революциязының 50 чыл оюн байырлаар дугайында СЭКП ТК-ның доктаалында: «Хөй национал дыг эвилелдешкен социалистиг күрүне — ССРЭ-ниң хөгжүлдезиниң дуржулгазы национал айтырыын шиитпирлээринге социализмниң ханы ужур-утказын көргүзүп турар болгаш пролетаржы интернационализмниң долу тиилелгезин бадыткап турар» деп бижээн. Эрткен 50 чылдарның дургузунда бистиң чуртувуска, мурнунда экономика, культура талазы-биле чыдып калган бичин улустар, Совет Эвилелиниң улустарының дузазы-биле сайзыраңгай экономикалыг, культуралыг тускай социалистиг нациялар болуп ниитилешкени ленинчи национал политиканың амыдыралчы күштерин бадыткап турар.

Чаа социалистиг нацияларның тургустунуп турарының дугайында айтырыг сөөлгү үеде чүгле бистиң чуртувустуң эвес, а харын бүгү дашты-кы эртемденнериң болгаш шинчээчилериниң кичээнгейин хаара тудуп турар. Бо айтырыгның талазы-биле сөөлгү каш чылдарның дургузунда 300 ажыг улуг ажылдар, номнар болгаш үүлдер парлаттынган. Капиталистиг эвес оруктан хөгжүп орар бичин улустарның сайзыралының кол-кол оруктарын Ш. Батыровтуң «ССРЭ-ниң социалистиг нацияларының тургустунганы», В. Затеевтиң «Бурят социалистиг нацияның тургустунганы болгаш чечекте-лиишкини», М. Каммаринниң редакторлаары «ССРЭ-ниң социалистиг нацияларының тургустунганы», М. Джунусовтуң «Казахстанның болгаш Ортаакы Азия улустарының капиталистиг эвес оруктан хөгжүлдезиниң онзагай байдалдары» деп ажылдарында болгаш өске-даа төөгү, философия талазы-биле литератураларда тодаргай көргүскен.

Ынчалза-даа парлаттынган ажылдарның иштинде бо айтырыгның талазы-биле Ортаакы Азия болгаш өвүр Кавказ республикаларының дугайын колдадыр бижээн. Сибирьниң болгаш Волга унунуң улустарының дугайында шинчилел ажылдары кончуг эвээш бооп турар. Социалистиг нацияларның тургустунганының дугайында ажылдар бижээн авторлар чамдык таварылгаларда боттарының түүнелдеринге маргышкак байдалдарда туруп турарлар. А. Агаев болза, тывалар ам-даа национал ниитилежишкиниң чадазынче кирбээн, оларның тускай нация болуру дээрге, амгы эвес, а ыраккы келир үениң айтырыы дээрзин бижип турар.

Бистиң бодап турарывыс-биле алырга, чамдык авторлар бо айтырыг талазы-биле шын түүнелдерни үндүрүп турар. Ниити хөгжүлдезиниң база амыдырал-чуртталгазының талазы-биле тывалардан улуг ылгал чок бурят социалистиг нациянның тургустунганының дугайында шинчилел ажылы бижээн эш В. Затеев буряттарның социалистиг нация болуп ниитилежи бергениниң үезин 30 чылдарның ортаа үезинге хамаарыштыр санап турар. Моон алгаш көөрге, якуттар, коми, каракалпактар болгаш калмыктар Совет Эвилелиниң өске улустары-биле бир дөмей, база-ла ол үеде нация болуп тургустунган дээрзи илдең.

Тыва социалистиг нацияның тургустунганының дугайында «Тыва төөгүзүнде» кысказы-биле көргүскенинден аңгыда, бо талазы-биле амдыгаа чедир тускай шинчилел ажылдары бижиттинмээн. Социалистиг нацияларның тургустунганының дугайында ажылдар бижээн авторлар методика талазы-биле база-ла аңгы-аңгы туруштарда. Чижээлээрге, А. Агаев бодунуң ажылынга социалистиг нация аразында ылгалын чүгле демографтыг (сан талазы-биле өзүлдезин барымдаалаан) принципте деп көрүп турары канчап-даа таарышпас. Ол принципти колдадып турарының уламнынан, Сибирьниң чамдык национал районнары ам-даа нация бооп ниитилешпээн бооп турар. Ындыг «арифметикалыг» методтуң нация талазы-биле айтырыгны өөренип көөрүнге чугула эвези тыва социалистиг нацияның тургустунуп келгениниң-не илдең.

Социалистиг нация биле социалистиг чоннуң аразында кол ылгал болза, чоннуң сан талазы-биле өзүлдези эвес, а экономикага болгаш культурага чедип алган чедиишкиннериниң түүнелинде болган социал-экономиктиг чаартылгалар болур ужурлуг. Социалистиг будүрүлге харылзаалары колдаан чаңгыс аай экономика болза, социалистиг нацияның болгаш социалистиг чоннуң эң чугула демдээниң бирээзи болур деп, А. Агаевтиң бижип турары чөптүг. Ындыг болза-даа социалистиг нация-биле социалистиг чоннуң аразында кол ылгал болза, үлетпүрнүң хөгжүлдезиниң, национал ажылчын аңгының өзүлдезиниң деңнели-биле, ниити хоорай болгаш ажылчын суурларда чурттап турар чурттакчыларның санының аайы база литературалыг дылдың сайзыраңгай байдалы-биле ылгалдыг болур ужурлуг. Социалистиг нацияның тургустунганын өөренип көөрде, үстүнде көргүзүглерни барымдаалаары өргежок чугула. Чүгле шак ындыг социал талазы-биле чоннуң сайзыраң хөгжүй бергенин түүнеп, өөренип көргениниң соонда, социалистиг чон социалистиг нация болуп ниитилешкен дээр дугайында түүнелди үндүрер.

Бистиң чуртувустуң бичин улустарының национал ниитилежишкининге болгаш оларның экономика, культура талазы-биле сайзыралынга эң кол шиитпирлиг уе-чада Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилезинин соонда, национал дарлалды узуткааны болгаш ажылчын аңгының диктатуразын тургускану болур. Төөгүде бир-ле дугаарында бичин улустарның национал күрүнезин тургускан чорук, Совет Эвилелиниң бүгү улустарының аразында политика талазы-биле деңгеги чедип алганын херечилеп турар.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының ачы-хавыязы-биле Тывага национал хосталгалыг революция тиилезинин соонда, улус демократтыг Тыва Арат Республиканы тургускан. 1929 чылда ТАРН-ның VIII съездизи чуртка социалистиг ниитилелди тургузарының тодаргай программазын хүлээп алган. ТАРН-ның Программазында көрдүнген экономика болгаш культура талазы-биле социалистиг чаартылгаларны ажыл-херек кырынга боттандырып эгелээнинин түүнелинде, тыва улус социалистиг чон болуп ниитилежириниң эгезин салган. Ол чадаңы барык 30 чылдарның бир дугаар чартыындан эгелээш, Тывага социалистиг укладтың тиилээнинге чедир саваар болза частырыг эвес. Социалистиг экономиканың баштайгы базымнары даг үлетүүрү (алдын тывыжы), чурт будүрүлгезинин янзы-бүрү артельдери, көдээ ажылагый артельдериниң бөдүүн хевирлери — ЧАЭ-лер, МАЭ-лер болгаш МЧАЭ-лерден эгелээш, баштайгы колхозтар барык 30 чылдарның бир дугаар чартыында тургустунуп эгелээн.

Чуртка социалистиг экономиканың үндезинин тургусканы-биле чергелештир, культура талазы-биле улуг чедиишкиннери Тыва чедип алган. 1930 чылда тыва бижикти ССРЭ-ниң Эртемвер Академиязының дыл институдунуң эртем ажылдакчыларының дузазы-биле чогаадып кылган чорук. Тываның социалистиг утка-шынарлыг национал культуразының хөгжүлдезинге делгем орукту ажыткан болгаш литературлуг тыва дылдың тургустунарының эгезин салган. Экономика болгаш культура талазы-биле чедип алган чедиишкиннериниң түүнелинде, социалистиг нацияның эң чугула демдектери—чаңгыс аай ниити экономика, чаңгыс аай ниити социалистиг культура болгаш литературлуг тыва дыл тургустунган.

Совет Эвилелиниң составынга Тываның киргениниң чылында будүрүп үндүрүп турган ниити продукциязын 100 хуу деп алгаш, 50 чылдарның ортаа үезинде Тывага социалистиг уклад долузу-биле тиилээн чыл-биле деңнеп көөр болза, ниити продукцияның өзүлдези 6,5 катап көвүдээн. Ол-ла үениң дургузунда одалга үлетпүрүнүң ниити продукциязы 12,7, электроэнергияның 8,5, ыяш белеткелиниң болгаш ыяш ажылдап кылырының будүрүлгези 10,4 катап өскен. Көдээ ажылагый ол-ла чылдарның дургузунда үндезини-биле өскерилген. 1944 чылда республикага 21 көдээ ажыл-агый артельдеринге 3,8 хуу, А23 МЧАЭ-лерге 15,4 хуу өг-бүлелер тус-тузунда хаара туттунган турган болза, 1954 чылда областың 84 колхозтарынга 95,9 хуу өг-бүлелер кирген.

Тывага колхоз тургузуу долузу-биле тиилээн соонда, көдээ ажылагый продукциязын будүрери мурнундагы чылдар-биле деңнээрге каш катап өскен. Тыва 1939 чылга чедир тарааны Совет Эвилелиниң садыр ап турган болза, Тываға колхоз тургузуу тиилээн соонда, республикага тараа айтырыы долузу-биле шиитпирлеттинген. Ам Тываның колхозтары боттарының хереглелинден аңгыда күрүнеге садар тараа планын ажыр күүседир аргаларлыг апарган.

Тывага үлетпүрүнүң чаа төптери ажыттынып, колхоз тургузуушкуну долузу-биле тиилээнинден, тыва улустуң социал талазы-биле структуразы үндезини-биле өскерилген. Тываның экономиктиг сайзыралынга социализмниң тиилээни-биле чергелештир, мурнундагы ышкаш хөй укладтыг хожудаңгай чорукту узуткаанының түүнелинде, мурнакчы ажылчын аңгы, колхозчу тараачыннар болгаш совет интеллигенция тургустунган.

Социалистиг нацияның ниитилежип тургустунарынга база ооң чаңгыс аай экономиказының сайзыраарынга хоорайларның болгаш ажылчын суурларның ролю кончуг улуг. Хоорайлар болгаш ажылчын суурлар нация бүрүзүнүң башкарыкчы күжү болур национал ажылчын аңгының тыптып төрүттүнериниң төвү болур. Аңаа чурттуп янзы-бүрү булуңнарындан келген улустар чаңгыс будүрүлгеге ажылдап турар болганда, янзы-бүрү диалектилер холушкаш, чаңгыс аай дыл төрүттүнүп тыптыр.

Тыва социалистиг нацияның ниитилежип каттыжарынга республиканың найысылалы Кызыл кончуг улуг ужур-дузалыг болган. 20 чылдарның эгезинде Кызылга идик даараар, алгы эттээр, дарганнаар, ыяш чазаар артельчигештер болгаш типография бир-ле дугаарында тургустунган. Ол баштайгы чурт будүрүлгезиниң артельдери Кызылдың үлетпүр талазы-биле сайзыраарының болгаш тыва национал ажылчын аңгының тургустунарының эгезин салган. Кызыл — республиканың чүгле үлетпүр талазы-биле сайзыраңгай төвү эвес, а культураның, эртемниң база төвү.

Социалистиг нацияның база бир чугула демдээ социалистиг утка-шынарлыг национал культура болур. 1930 чылга чедир боттарының тускай национал бижии чок турган тыва улус амгы үеде сайзыраңгай национал культуралыг, национал литературалыг, культура албан черлерлиг совет республика болу берген. Тыва улустуң культура талазы-биле чедип алган чедиишкиннери дараазында бичии чижектен-не костү бээр. Бир эвес 1922 чылдың сөөлгү чартыында Тываның 22 хүрээзинге 1910 лама, 580 хуурак санаттынып, ажылчы чоннуң иштинден бижик билир кижи чок турган болза, амгы үеде республиканың 170 школаларында 28,3 мүн ажыг өөреникчилер өөренип турар. Тыва бижикти чогаадып турган диалектилерни ажыл эртеринге улуг ужур-дузалыг болган. Ынчангаш тыва литературлуг дылды барык 40 чылдарны сөөлүүредир, 50 чылдарның бир дугаар чартыында тургустунган деп санап болур. Моон тодаргай барымдаазын республикада парлап турар солуннарның, номнарның дыл-домаандан болгаш сөөлгү үеде тыва литературада калбаа-биле нептерен турар проза чогаалдарындан көрүп болур.

Үстүнде көрген допчу айтырыглар тыва социалистиг нацияның тургустунганының дугайын дорт хереченлеп турар бүгү тодарадылгалар барын илередип турар. Тыва социалистиг нацияның эткен каш-ла чылдарның дургузунда ниитилежин тургустунганы Совет Эвилелиниң улустарының акы-дуңмалышкы кады ажылдажылгазының түүнелинде болган. Октябрьның социалистиг революциязы-биле кады төрүттүнген ленинчи национал политика-биле каңнаттынган пролетаржы интернационализмниң амыдыралчы күштерин ол бадыткап турар.

В. БИЧЕ-ООЛ,

СЭКП ТК-ның чанында Ниитилел эртемнериниң Академиязының совет ниитилел кафедразының үшкү курузунуң аспирантызы.

1967 ч. Май 19.

ШЫН 2-ГИ АРЫН

Бөгүн — В. И. Ленин аттыг пионер организациязының тургустунганындан бээр 45 чылы

Надежда Константиновна Крупская чэрби чылдар үезинде бүгү совет уругларның пионерлер болу бээр дугайын күзеп чораан. Бөгүнгү школачы бүрүзү аныяк ленинчилерниң хүрээлеңинге бодунуң мередилдиг, хөй-ниити амыдыралын эртип турар.

Пионер организациязы миллион-миллион совет кижилерниң идепкейлиг дадыгыышкынының, коммунистиг кижизидилгезиниң школазы апарган. Аныяк пионерлерниң кызыл галстуктуг организациязының кижизиттиргеннерин бөгүнгү фабрика, заводтардан, хову, шөлдерден, космостан — совет кижиниң ажылдап турары чер бүгүдезинден көрүп болур.

Бүгү-эвилелдиг В. И. Ленин аттыг пионер организациязының төөгүзү уругларның солун өөредилгелиг ажыл-херектери-биле билдингир. 10-дан 14 хар чедир бичиилерни организация бодунуң хүрээлеңинге хүлээп ап турар. Кеззэде белен боап, Төрээн чуртунуң чаагай чоруу дээш ажылдаар болгаш аңаа ынак болур, ону камгалаар деп пионер бүрүзү даңгыраглаан. Маадыр пионерлер Павлик Морозов, Володя Дубинин, Леня Голиков болгаш пионер организациязының өске-даа кижизиттиргеннери — дайынның болгаш күш-ажылдың маадырлары база ынчаар даңгыраглап чораан.

Школа коллективтериниң ажыл-херектеринге хамаарышкан айтырыгларны шиитпирлежиринге пионер организациязының ажыл-чорудулгазы сөөлгү чылдарда улам көскү апарган. Янзы-бүрү маргылдаалар, көрүлделер бо талазы-биле ужур-дузалыг боап турар.

1964 чылдың октябрь 2-де чурттуң бүгү пионерлери байырлыг шугум чысыаалынга турупкан. Улуг Октябрьның 50 чылынга турасыааткан «Ленинчи сылдыстар, чырыңар!» деп пионер дружиналарының бүгү-эвилел көрүлдези ынчан эгелээн. Төрээн чуртун улам алдаржыдар дээш пионерлер «Дайынчы алдарның походунче» кирип, «Ленинниң чагыглары-биле» деп экспедицияны эгелээннер. «Күш-ажылдың ленинчи эзлчээ» база ынчан эгелээн.

Бистиң республиканың кызыл-исчилери «Дайынчы болгаш күш-ажылчы алдарның оруктары-биле» эртип, билдинмес маадырларның эрес-дидим болгаш күш-ажылчы чоруктары-биле хөй-хөй кижилерни танышырган. Саян-Шушенск ГЭС-тиң тудуунга киириштирери-биле чүс-чүс тонна демир кескиндизи чыгдынган. Пионерлерниң хеймер дуңмалары — октябряттарның омак-хөглүг болурунга уругларның салыышкыны улуг.

Мал чемнерин белеткеп, картофель, ногаа ажаап өстүреринге, школалар септелгезинге, малчыннарга дузалажырынга пионерлер улуг кижилерниң дузалаачылары болу берген. Уругларның чыгган демир кескиндизин сөөрткен он-он машиналар Кызыл—Абакан аразында чоруп турар. Тывага Совет эрге-чагырганы тургузары дээш база Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында орус, тыва улустуң кады чорудуп келген демиселиниң дугайында байлак материалды Бай-Тайганың, Барыын-Хемчиктиң, Чөөн-Хемчиктиң школачылары чыгганнар.

Тээли сес чыл школазында Леня Голиков аттыг пионер отряды суурда партия организациязының төөгүзүн өөренип көрген болгаш организацияның баштайгы секретары М. А. Монгушту илередип тыпканнар. Аревэчи чораан Н. Куулар-биле солун ужуражылганы Аяңгаты школазының пионерлери эрттирген. Ол ам Аяңгатының № 2 хойму бригадазының бригадири. Аревэчи чорааш канчаар ажылдап турганын, Тывага баштайгы колхозтарның тургустунганын база бо хүннерде канчаар ажылдап турарын уругларга сонуургадып чугаалаан.

«Зарница» деп шериг-спортчу оюнну эрттирер талазы-биле теп штабтың дужаалын ёзугаар бистиң республиканың шупту школаларынга чыскаал көрүлдезин эрттириниң батальоннарын болгаш штабтарын тургускулаан. Чөөн-Хемчик районнуң Хайыракан школазынга шериг оюнун Совет Армияның нурлавырда офицери Петр Бирлей удурткан. Ол командирлер составын өөредип, оюнның схемазын болгаш картазын тургускан. Ук оюнга шупту школачылар киришкен. Кызыл хоорайның пионерлериниң чыскаал көрүлдези чедиишкинниг эрткен. ■

«Зарница» деп оюнның бирги, ийиги эзлчеглеринге киржип тура, пионер дружиналары чаа, солун херектерни дилеп тыпкан. Пионерлерге оларның ажылары — комсомолчулар дузалашкан. Дайынчылар, кызыгааржылар, курлавырда офицерлер, халашкан солдаттар, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржиччилери дээш хөй-хөй кижилер шериг-патриоттуг кижизидилге талазы-биле башкылар коллективтериниң дузалаачылары апаргылаан.

Пионер дружиналарының бөгүнгү ажылхерээ алдарлыг юбилейже угланган. Төрээн чурту, партиязы, чону дээш кандыг үүлекежикти бараалгадып сөңнээрин пионер бүрүзү планнап, белеткеп алган. Октябрьның 50 чылынга турасыааткан «Мээң Совет Төрээн чуртум» деп чогаадыг конкурузун ВЛКСМ Тыва обкому өске хөй-ниити организациялар-биле кады чарлаан. Аңаа республиканың школачыларының хөй кезии киришкен. Эң дээре чогаадыгларны республика жюризи шилип алган.

Тоора-Хем школазының өөренирчизи Сергей Устьянцев бодунуң чогаадыын «Маадырлыг оруктуң 50 чылы» деп эгелээн. 50 чыл дургузунда бистиң чуртувустуң эрткен кайгамчык оруун ында көргүскен. Кызыл-Мажалык школазының өөренирчизи Коля Сарыглар В. И. Ленин-биле бодунуң «ужуражылгазын» тайылбырлап бижээн. Оларның ужуражылгазы үр болбаан. Чүгле чаңгыс минута хире болган. Ол улуг баштыңчыга чүүү-даа чугаалап четтикпээн. Төрээн Тываның, аас-кежиктиг чалыы назынның, Октябрьның юбилейин совет улус канчаар уткуурунуң дугайын ол ынак Ильичиге сөглээр бодаан.

Пионер организациязының тургустунган хүнү — май 19-та ленинчи көрүлденің үшкү чылының түңнелин дружиналар үндүрер. Боттарының эң дээре эштерин июньда болур республика слёдунче чорударлар. Совет эрге-чагырганың 50 чылынга тураскааткан ажыл-херектериниң түңнелин ынчан Тываның пионерлери Төрээн чуртка рапорттаарлар.

Аныяк салгалды бедик медерелдиг, идей талазы-биле дадыккан кижилер кылдыр кижизидеринге пионер организациязының ролюн бедидерин ВЛКСМ ТК-ның ийиги Пленумунга чугаалашкан. Бо талазы-биле комсомолчуларның, школалар коллективтериниң ролю кончуг улуг. Уругларның бот-идепкейи, тускайлаң чоруу чеже-даа бедик болза, оларны углап баштаар кижи — башкы, комсомолчу ыяавыла негеттинер. Пионер отрядының, комсомолчу вожатыйның болгаш башкының чаңгыс аай эп-сеткилдиг ажылы ленинчи салгалдың ажыл-херектерини улам солун, ажыктыг болдурар.

И. ИВАНОВА,
ВЛКСМ Тыва обкомунун секретары.

Улуг-Хем районнуң Арыскан сёс чыл школазының пионерлери Люда Баир-оол (солагай талазында) биле Нина Борбах-оол бот-тывынгыр уран чүүлдүң идепкейлиглери. Олар боттарының талантызын өөрүнге бараалгадып турда, А. Спиридонов оларны чурукка тырттырып алган.

КҮЗЕЛИ БОТТАНГАН

Монгуш Чочаймаа авазының шала кырынга токкуладыр кылаштаанындан отту хонуп кээрге, авазы дүргени аажок кеттинипкеш, демир хуунун тутказ, дашкаар базып үнүпкен. Чочаймаа авазының соонда көре-көре боданган: «Авам ам удавас пенсиялаар болгай. Оон орнунга саанчылап, оон инектерин хүлээп ап көрейн адырам, авамның меңзээ айтып чорааны ышкаш ажылдазымза, оон адын кайын сыгар мен...»

Саалда соонда Чочаймаанаң авазы бажыңынга чедип кээп, шайын аартап олурда, уруу эргеленген чаны-биле:

— Назы-харың дөгүй берген кижи черле дыштанмас сен бе, авай? — деп айтырган.

— Мен шимчевезимге, чүнүң-биле амыдырап чурттаар бис, уруум, ам-даа чүгээр мен, сагыш човава — деп, уругнуң иези Намажап Нордуповна илдик чок чугаалаан.

— Ие көрбээнин уруу көөр деп тыва үлегер чугаа бар болгай, сээн орнунга ажыллаайн, мээн дилээмге удурланмайн көр, авай — деп Чочаймаа авазынга сеткилиниң ханызындан чугаалаан.

— Өөредилгени уламчылавас сен бе, сес класс дооскаш-ла олурупталарынга кайын болур, кызым.

Чочаймаанаң карактарынга өөрүшкү кыптыгып кээп, авазынга өшпес от дег изиг күзелин илередип уламчылаан:

— Школачы чылдарымда-ла фермага саанчылаар күзелдиг чордум. Өөредилгени уламчылаар мен, чүл дээрге Кызылда көдээ ажыл-агый техникумунга, оон ветеринария салбырынга бот-өөредилге-биле кирип алыр дээн мен, авай. Көргей-ле сен, дөмей-ле күзелим чедип алыр мен.

Удаваанда «Чыраа-Бажы» совхозтуң партия, профэвилел организациялары болгаш дирекция чери Чочаймаанаң иезин пенсияже үдеп чоруткан.

Күзел-соруу кыптыккан Монгуш Чочаймаа Шык-Бажы сүт-бараан фермазынга авазының орнунга саанчылап кирипкен. Ферма эргелекчизи эш Шериг-оол аныяк уругже кичээнгейлиг көрүп тура, мынча дээн:

— Сен ам-даа мырыңай аныяк кижи болгай сен. Амдыызында аваңның саап турган инектеринден 6 инекти хүлээп алгаш, ажылга чаңчыгып өөрен. Мергежий бээринге, база ынчаны бээр бис, чедиишкиниг бол.

Күзел күштүг, сөглээн сес үнелиг деп чүвени Чочаймаа ханызы-биле бодап, чаңгыс суур чурттуларының идегелин шынзыдар дээш аажок соруктуг ажылдап турган. Ийи-үш ай эрткен соонда, Чочаймаанаң ажылышке кызымаан эш-өөрү эскерип каан. Сүт саалдазы бичии-даа кудулавайн, харын-даа өзүлделиг болуп чоруп турган.

— Эрес уруг-дур сен, Чочаймаа, бистиң бүзүреливисти шынзыдып шыдадың, аваң дөзеп, чонуңга мактадып, мурнакчы саанчы болуп шыдаар-дыр сен, ам сеңээ чеди инекти немеп бээрин шиитпирледивис — деп бир-ле катап эргелекчи чоргаарланып чугаалаан.

Чыл-чылы-биле оон көргүзүглери бедип, бердинген онаалгазын ажыр күүседип келген. 1966 чылда түс чер уксаалыг бир инектен-не 1300 кг сүттү саап алгаш, коммунистиг күш-ажыл шалыпчыларының слёдунга партия райкомунун болгаш райкүүскомнун Хүндүлел бижии-биле ол шаңнаткан. Беш чылдың ийиги чылын ол база-ла эки базымнар-биле эгелеп, бирги кварталда бир инекке онааштыр чеже сүттү саарының планын ажыр күүсеткен.

Ам Чочаймаа фермага үш чылдың дургузунда чымыштыг ажылга чаңчыгып, арга-дуржулгалыг болу берип, авазының соон салгап, мурнакчы саанчы дирти берген. Монгуш Чочаймаа хөй-ниити ажылынга база идепкейлиг киржип турар: ол комсомол бөлүүнүң организакчызы.

Совет эрге-чагырганың 50 чылының байырлалын таварыштыр бир инекке онааштыр 1400 кг сүттү саап алыр деп бедиткен социалистиг хүлээлгени Монгуш Чочаймаа алган.

Аныяк саанчы ол хүлээлгезин алдарлыы-биле күүседип шыдаарының бүгү аргазы бар, ол дугайын сүт саалдазының талазы-биле апрельде көргүзүглер херечилеп турар.

Бо чылдың бирги кварталының түңнелин ёзугаар база Май 1-ниң байырлалы-биле хөлбаштыр Монгуш Чочаймааны республиканың Хүндүлел самыразында киирген.

К. ХЕРТЕК.

МААДЫРНЫҢ ӨӨРЕНИП ЧОРААН ШКОЛАЗЫНДА

Кызылдың № 1 школазының пионерлери «Коммунизм тургузуушкунунга бистиң үлүүвүс» деп кыйгырыгның адаа-биле чурттап, өөренип турарлар. Аныяк ленинчилерниң кылып турар ажыл-херектери-ле хөй. Михаил Бухтуев аттыг пионер дружиназының отряттары тус-тус командирлерлиг, Совет эрге-чагырганың юбилейлиг 50 чылынга уткуштур солун үүлдерни уруглар кылып турар.

Пионерлерниң улуг вожатыйы Тамара Иванова-биле беседадан пионерлерниң ажыл-херээниң дугайында хөөнү билип алган бис. Бүгү ажылдар план ёзугаар чоруп турар. Пионер оол, кыс бүрүзү бодунга таарыжыр ажыл-херекти тыпкан, кижи бүрүзү ниити сорулгаларга дүүштүр ажылдаан.

Кандыг-даа ажыл-херектерни уруглар бедик көдүрлүүшкүн-биле кылырлар. Пионерлерниң аразында өөрүнге үлегер-чижектиглер хөй. Оларның чижээнге спортчу Слава Степановту киирип болур. Бо пионер, ылаңгыя эге класстың өөреникчилеринге бодунуң спортчу үлегерин көргүзүп, спортка хандыкшыдып турар. Бодунуң үе-шагын чөп ажыглаарының база гимнастиканың чажыттарын билип алырының талазы-биле өөрүнге улуг дузаны чедирип турар.

7 «а» класстың Володя Дубинин аттыг № 3 отряды дружинада дээрелерниң бирээзи. Украин улустуң амыдыралының ажыл-ижиниң, дыштанылгазының дугайында материалдарны пионерлер чыып турарлар. Кызылдың эзт комбинадының төөгүзүн көргүскен стендини уруглар белеткеп турар. Пионерлер комбинатка аалдап чеде бергилээр, шефтер оларның класынга база аалдап келир.

Чедиги классчылар эге класстың өөреникчилерин шефке алган, оларга дузалажып турарлар. Мугур кудумчузунда тудуп турар уруглар садының тудуунга база үлүүн киргеннер. Төрээн хоорайын чаагайжыдары, арыг-шевер тургузары дээш янзы-бүрү ажылдарга № 1 школаның пионерлери киржип келген.

Байырлал болгаш шоодуглуг темаларга хана солуннарны доктаамал үндүрүп турар. Ырлаар, танцылаар, шулук номчуурунга кым ынак эвезил. Пионерлер ёзулуг-ла хөглеп билир улус. Бот-тывынгыр уран чүүлге ынактар Михаил Бухтуев аттыг дружинада хөй. Бо бүгү чүүлдерниң уламындан уруглар-ның билии делгем. Олар Төрээн чуртунга ханы ынакшып, оон төөгүзүн өөренир ажылдарже хандыкшып турарлар.

5 «а» класстың пионерлери «Күш-ажылдың ленинчи эзлчээнгеэ» доктаамал ажылдап келген. Хөй демир кескиндизин чыгган. Бот-тывынгыр уран чүүлдүң концерттерин көргүзери, Ада-чурт болгаш хамааты дайыннарының хоочуннары-биле ужуражылгалар эрттирерин бо-ла чорудар. Марий АССР-ниң пионерлери-биле харылзааны турган.

Пионерлерниң өрээлин дерип каастааны көрүштүг. Отрядтарның амыдыралын, солун херектерни моон көөр бис. Аңгы-аңгы стендилер, плакаттар, витриналар кончуг хөй. Уругларның аас-кежии дээш боттарының амы-тынын берген кижилерни пионер бүрүзү билир.

№ 1 школа Совет Эвилелиниң Маадыры Михаил Артемьевич Бухтуевтиң адын эдилээн. Маадырның өөренип чораан школазынга эртем-билиг чедип алыры школачы бүрүзүнге улуг өөрүшкүдүр. Тургустунга-ла чартык чүс чыл болган оон школа байырлаан. Ынча чылдар иштинде школаны хөй-ле кижи доозуп үнген. 40 хире өөреникчи школаны алдын, мөңгүн медаль-биле дооскан. Школаның 665 доозукчузунда 64 эмчи, 66 башкы, көдээ ажыл-агыйның 130 тускай эртемнигери, 58 геолог, 21 ужудукчу, 90 чурукчу дээш өске-даа хөй тускай эртемниглер амгы хүннерде улус ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларында ажылдап турар. № 1 школадан 13 башкы РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы деп аттыг. Көргенивис сан фактылардан алгаш көөрге, № 1 школаның коллективи чаңгыс эп-сеткилдиг, күш-ажылчы дээрзи илдең-дир. Аныяк салгалдың кижизидилгезинге олар боттарының билиг-мергежилин, энергиязын харам чокка бараан болдурган.

Кызылдың № 1 школазының аныяк ленинчилери Бүгү-эвилелдиң В. И. Ленин аттыг пионер организациязының тургустунган хүнүн таварыштыр билиглерже чуткулу улам хайнызыл, пионержи ажыл-херектери-биле Төрээн чуртун өөртүп турарлар.

И. ИВАНОВ.

УРУГЛАРНЫҢ ҮЛҮҮ

Дөң-Терезин 8 чыл школазында Юрий Гагарин аттыг пионер дружиназында 196 пионер бар. Олар школада чалыы күш. Бо өөредилге чылында 48 октябрятты аныяк ленинчи организацияга киирген. Өөредилге, чурум, күш-ажылга ынак 26 хөй-ниитичи пионер комсомолчулар болган.

Пионер дружиназы бодунуң ажылын план ёзугаар солун чорудуп, оон күүселдези дээш шудургу ажылдап чаңчыга берген. Өөредилге чылының дургузунда 4 улуг сборларны бедик деңнелге солун эрттирген. Эң ылаңгыя «Ленин чуректерге мөңге чурттаар» деп дружина сбору бүгү тала-биле эки белеткеттинген.

Дружинада 10 отрядтар 25 звеноларда үстүп алган янзы-бүрү чаа-чаа үүле-херектерде киржип турары черле солун. Чижээлээрге: 2-ги класста октябряттар отряды (вожатыйы О. Чайзатпаа) оларга чаа ырларны, номчулгаларны, солун ажылдарны кылып турары-биле өскелерден мактадыг. 3 «б» класста О. Самдар-кыстың вожатыйлап турары 10-гу отряд олардан чыдып калбайн турар.

Пионерлер бо чылын 260 ажыг чаа ыыштар олуртулгазынга эң идепкейлиг киржин, ону ажаап хайгааараарынга үлегерин көргүскен. Ол черектер мочургалап, талдар анай-хаактап, школа чанын аян кирип, ногаарарып өзүп келген. Дружина 10 тонна демир кескиндизин чыгган. Тимуржу 5 командалар кырганнарга дузалаар ажылды эки организастаан. Боду кырган, кадайы инвалид Чамзырын ирейге 4 улуг дуза чедирип, ыяжын белеткежип, бажың дескээрин шеверлежип берген болгаш суурда эң улуг назылыг Монгуш Топтуг-ооларга каш удаа барып, бажыңын чугайлап, дуза чедиргеннер. Ук ажылга 6 «б» класста Валя Сарыглардың командазы тиилекчи болган.

Чечекпаа Дары, Лида Соржу — суурнуң почтачызының дузалакчылары. Олар байырлал хүннериниң солун парлалгазын тарадырынга эң идепкейлиг киржин турар. Спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге пионерлериниң сонуургалы улуг. Капшагайлар С. Валя, М. Валя болгаш өскелер-даа дружинаның чоргаарлары. Уран чүүлге чүткүл дружинада багай эвес. Отряд бүрүзү тус-тус солун концерттерлиг, байырлалдар болгаш дыштанылга хүннеринде уругларның өткүт үннери чаңгыланып-ла турар.

Отрядтар тус-тус даалгаларлыг: Школаның төөгүзү, «Ак көдээ Советтиң төөгүзү», «Тыва хераженнер — чаа чуртталганың тургузукчулары» чергелиг темаларга төөгү бижиишкини доостун турар.

Эрткен чылын салбырның 20 гектар ногаазын ажаапшыаан, 105 тонна будук-бүрү баглаарынга идепкейлиг киришкеннер — пионерлер.

Чоокта чаа Үттүг-Хаяже пионержи походту организастап, куйже 100 метр хире ханылап киргеннер. Төрээн черин өөренир булуңну организастап, ында тыва эдилелдерни, херекселдерни делгеп, 1939 чылдың «Шын» болгаш «АРЕВЭ шыны» солуннарны тыпкаш, ында көргүскен.

Пионер дружиназының амгы сорулгазы — юбилейлиг чылга белээ мындыг: 1000 өргелерни үзүткаар, 25 гектар ногааны ажаар, 10 тонна демир кескиндизин чыыр, 110 тонна будук-бүрүну баглаар. Турисчи походка идепкейлиг киржир. Мал ажылынга, совхоз бүдүрүлгезинге идепкейлиг киржир. «Ленинчи сылдыстар, чырыңар-ла!» деп кыйгырыгның адаабиле тус-тус отрядтар аңгы-аңгы даалгаларлыг ажылдап турарлар.

190 ажыг бичии кижилерни өөредилге-ажыл-херекке кым командылап турарыл? Елизавета Яндаковна Монгуш-ла болгай. Ол — пионерниң улуг вожатыйынга 4 чыл болган. А школачы чылдарында отряд вожатыйындан эгелээш, хөй арга-дуржулганы чыып алган.

Аныяк ленинчилерниң бир школада ажыл амыдыралын көргүскен чүүлчүгешти мооң-биле дооспушаан, оларга улам улуг чедиишкиннерни уругларның байырлалын таварыштыр күзедим.

А. ДОПЧАА.

Барыын-Хемчик район.

Чыраа-Бажы ажылчын кооперациязынга «Большевик» колхозтуң, «Чыраа-Бажы» совхозтуң девискээринде турар он сес магазин база үш автолавка хамааржыр. Рабкоп баштаар чери, ында партия, профэвилел, комсомол организациялары садыг шугумунга мурнакчы арганы ажыглаарын элээн нептереткен. Садыгжыларның онаашкан ажылынга харысалгалыг чоруу бедээн.

Ажылчын кооперацияның коллективи чонну чугула хереглелдиг бараанны-биле доктаамал хандырып келген болгаш 1967 чылдың бирги кварталында планныг онаалгаларын ажыр күүсеткен. Бо кооперацияның коллективи хереглекчилер шиитпилелдериниң аразында салдынган социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. Садыг-кооператив ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң база республиканың баштаар чериниң шилчинр Кызыл тугун чаалап ап, 300 рубльдиг шаңналын алган.

ЧУРУКТА: республиканың баштаар чериниң кежигүнү М. Маслов товаровед З. Сарыгларга Кызыл тукту тыпсып тур.

Созу болгаш фотозу. К. ЭКЕР-ООЛДУУ.

Солунну өрүп турда...

ДАРААЗЫН БАЗА ШАЛЫПКЫН

Каа-Хем районнуң «Ленинчи орук» колхозу тараа культураларын эң эки агротехниктиг хуусааларда чажып дооскан. Артельдиң чер ажылдакчылары дараазында чугула ажылче — ногаалар болгаш картофель тарып олуртурунче киргеп.

Д. П. Борисенконун удурткалы № 1 хову-трактор бригадазы тараа культураларын чажарын хамыкты мурнай дооскан. Ам ол бригада картофель олуртурунче киришкен. Картофель тарыыр шолдерни эки ажылдан кылган болгаш чемишчидиткен. Чайгы ажаада чорударда одуруглар аразын ажылдан кылыры техниканы болгаш хереклелдерни ажыглаар арганы болур дээш, бригада олуртулганы дорбелчин-уланчак арга-биле чорудуп эгелээн. Эрткен чылын бригада гектар бүрүзүнден 115 центнер дүжүт алган болза, бо чылын 130 центнерни алырын хүлээпген.

Ногаажыларның ажыл-херээ база хайнызыл үнген. Рассадалар өстүрүп турар М. Евдокимова биле Г. Непомнящих ажыл-агыйга четчир санныг рассадаларны белеткен турар. Ногаажылар дуржулгалыг-даа, мергежилдиг-даа кижилер. Эрткен чылын олар гектар бүрүзүнден-не 300 центнер капустаны, 100 центнер огурецти өстүргеп. Бо юбилейлиг чылда алыр дүжүдүн оон-даа бедидер дээш, ногаажылар чүткүлдүг ажылдаш турар.

Кошкак белеткел чүнү көргүскенил?

Совет эрге-чагырганың 50 чылынга бараалгаткан хоорайның бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезиниң ийиги кезээ Культураның болгаш дыштанылганың Гастелло аттыг парыгынга май 12-14 хүннеринде болуп эткен. Аңаа хоорайның сес коллективтериниң улусчу талантылыгларының төлээлекчилери киришкен. Бо көрүлденің бирги кезээ бо чылдың январьда болуп эткен болгай.

Көрүлдеге киришкен уран чүүл коллективтериниң концерттериниң программалары совет күрүнениң, оон ажылчы чонунуң 50 чыл дургузунда эртип келген оруун, оон үндезилекчизи, баштынчызы В. И. Ленинниң төрүттүнгениниң бээр 100 чыл болурунга бараалгаткан, оон кайгамчыктыг ажыл амыдыралын чырыткан ырлар, уран номчулгалар, шиилерден үзүндүлер күүсеттинмээн. Бо көрүлдеге аэропорттуң, респотребсоюзтуң болгаш пассажирлер автоажылагыйында уран чүүл коллективтери эки белеткелдиин көргүскеннер. Аэропортта болгаш пассажирлер автоажыл-агыйында база өске-даа черлерден талантылыг чаа кижилер илерээн. Ылаңгыя моон мурнунда көрүлделерге турбаан чаа чүүлдерни көргүскенин демдеглээри өөрүнчүг.

Оон-биле чергелештир хоорайның албан организацияларында бот-тывынгыр уран чүүл коллективтери амдаа чогуур негелдезинге чедир ажылдавайн турарын демдеглээри чугула. Көрүлдеге киришкен сес коллективтериниң иштинден чүгле үстүнде адаттынган аэропорт, респотребсоюз болгаш пассажирлер автоажыл-агыйларындан өскелериниң көргүзүглери идейлиг утка-шынар, тематика талазы-биле көрүлденің негелдезинге шуут-ла дүүшпейн турар, репертуар талазы-биле ядыы, колдуунда биеэгиде эрги чүүлдерни катаптап турар. Кайы-даа коллективти ап көөрге, белеткел талазы-биле кончуг кошкак. Артисчи мергежил четпес, костюмнери аңгы-аңгы. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, бо көрүлдеге киришкен коллективтерден концерт костюмнуг идик-хептиг коллектив чаңгыс-даа чок деп чугаалап болур.

Бо көрүлдеге 8 албан организацияларындан 100 хире кижи киришкен. Оон ап көөрге, организас талазы-биле база-ла улуг четпестерни көргүзүп турар.

Ол ышкаш хлеб заводу, харылзаа конторазы, Хөй-ниитиниң көрүм-чурум камгалалының министерствозу дээн ышкаш өске-даа улуг коллективтер көрүлденің кайы-даа чартыынга киришпээннер. Ол чүнү хереченден турарыл дээрге, ол албан черлериниң удуртукчулары болгаш ында партия эге организацияларының бо политиктиг чугула хемчегни чедир үнелеп көрбейн турары, база хооркуускомнуң культура килдизи бо талазы-биле кошкак кичээнгей салып, көрүлдеге белеткелди багай чорутканының херечизи-дир.

А. САЛЧАК.

ЧУРУКТА: Кызылдың пионерлери көрүлде чыскаал үезинде.

А. СОКУРОВТУҢ фотозу.

1967 ч. Май 19.
ШЫН
3-КУ АРЫН

Совет эрге-чагырганың 50 чылынга

ЧОН БОЛГАШ ЫРЫ

Амгы үеде совет уран үүлде ыры ышкаш солун болгаш делгеренгей хевир чок. Хоорайның-даа, көдээнің-даа байырлалдарынга, республиканың, бүгү-эвилелдің болгаш делегейнің фестивальдарынга, делгелгелерге, спартакиадаларга ыры хөйү-биле киржир. Ынчангаш ыры ниитилел амыдыралының бүгү булуңнарынче нептерей берген. Совет радио станцияларының болгаш телевидениенің эге медээ бөөр аялгаларын безин бистің композиторларывыстың ырларындан алган.

Ырының ынчаар нептерей бергениниң чылдаганы үдел? Үүгле радио, телевидение, кино дээн ышкаш пропаганданың күүлүг чепсээнде эвес-ле болгай. Чижээлээрге, кинога эге баштай экидаа, багай-даа ыры дөмей болуп дыңналыр. Ынчалза-даа оон соонда ыры бүрүзү улустуң сагыжынга артып калбас.

Бөдүүн болгаш ырлаарынга эптиг аялгаларны чогаадырынга авторларның талантылыы кончуг чугула. Ынчалза-даа музыканың нептереп тараарының кол үндезини—оон улусчу болурунда. Ону профессионалдыг уран үүлүг чоннуу-биле кадып турган тургузар апаар. Совет ырларының хөй кезии бодунуң национал хевири-биле онзаланып ылгалып турар. Иван Дзержинскийниң «Крайдан край чедир», Сигизмунд Кацтың «Брянскиниң арыы дошкун шимээргеп турган», Марк Фрадкиниң «Волга агып чыдыр» деп ырлары үүгле совет чуртунга тыптып болур. Ынчангаш музыка чогаалынга хамаарыштыр совет деп сөс ниити национал утканы илередир апарган.

Массалыг совет ырларының база бир онзагай хевири бар. Олар амыдыралда кандыг-бир болуушкунга хамаарыштыр чогааттынган болгулаар. Лириктиг болгаш баштак ырларда безин ындыг ал бар. Ынчангаш оларның эң эвилери база үениң тыныжы болур.

Кандыг-даа улус ыры чокка чуртавайн чораан болгаш чурттап шыдавас-даа. Совет эрге-чагырганың баштайгы чылдарында бистің чуртувуска композиторларның чогаадыкчы ажылы организаттынмаан, радио-даа, телевидение-даа, үнүүг кино-даа чок турда безин, чон үеге таарышкан чаа ырларны негеп, эрги аялгаларга чаа сөстерни чогаадып ап эгелээн. Ынчан «Тулчуушкунче дидим баар бис» деп ыры хөлчок делгерээн турган. Оон аялгазын «Ак инек-хараганы» деп хөйге билдингир романстан үлегерлеп алган. Ол ыры революсчу чоннуң марш темпизинге таарыштыр тургузуп алганынга кижи магадавас аргажок. «Үделге», «Аныяк гвардия», «Дубинушка», «Паровозувус, бурунгаар ужугуп олур» деп болгаш ол үениң оон-даа өске ырлары билдингир аялгаларга чогааттынган. Чээрби чылдарның эгезинде хөйге ырлар чогаадыр дээш чамдык композиторлар ораладжыышкыннарны кылган. Чижээ, А. Митюшин «Коммунаның ыры», С. Покрасс «Кызыл Шериг кажан-даа күштүг», Д. Покрасс «Будённыйның марыжы» деп ырларны чогааткан. Ынчалза-даа олар ындыг улуг нептеревээн.

Чээрби чылдарның төнчүзүнде, үжен чылдарның эгезинде ыры күчүлүг чалгынны алган. Делегеңгей апарган ырларның аялгаларының хөйүн кинога, радиопрограммага болгаш ыраажы коллективтерге тускай чогааткан. Ол чылдарда ыры жанры амыдыралдың чаа-чаа областарын чаалап ап эгелээн. Чоокта чаа болуп эрткен маадырлыг үеге хамаарышкан А. Довиденконуң «Будённыйның аттыг шерии», А. Атуровтуң «Шынаа кезип, шаттар кылап» деп ырлары-биле чергелештир Төрээн чурт, аныяктар, колхозчу көдээ, хостуг күш-ажыл дугайында темалар колдап эгелээн. Эрткен берге болгаш амгы күш-ажылчы үениң аразын тудуштурар дээн ышкаш Дмитрий Шостаковичиниң «Ужуражылга дугайында» ырызы тыптып келген. Ол ыры репродукторлардан куттулуп, кастып көрбээн хөй кижилер ону кудумчуларга, цехтерге, заводтарга, бажыңнага ырлажып турган...

Үжен чылдар үеизинде совет ырларның чечекделгешкини эгелээн. Ынчан чогааттынган ырлар дыка хөй чылдарны эртип, күжүн мынчага чедир чидирбейн келгени бо бүгүнүң херечизи-дир. Ол үеде аялга чогаадырының кайгамчыктыг мастерлериниң бөлүк отряды тыптып келген турган. Оларның бирээзи — Владимир Захаров. Ол бодунуң чогаадылга ажылынга улустуң аялгаларын калбаа-биле ажыглап, ону улам болбаазырадып чораан. Захаровтуң «Амырменди чорунар», «Үделге» болгаш оон өске-даа ырлары колхозчуларның-даа, хоорай чурттугларында-даа аразынга калбаа-биле тарап нептерээн. Исаак Дунаевскийниң киноларга бижээн ырларының чуртталгазы дыка хөй кинолардың боттарындан үзүн болуп артып калган болгаш совет ырларга бүдүн эпоханы арттырган. Оон ындыг ырларын санаары берге. Ынчалза-даа оларның аразындан эң-не тергиини — «Төрээн чурт дугайында ыры» болуп турар. Оон эге аялгазын бөгүнге чедир совет радиоңуң медээзинге дыңнап чоруур бис.

Дыка хөй ырлар улустуң ырлары-биле бир дөмей апарган. Матвей Блантерниң кайгамчыктыг «Катюшазы» он-он хире шулуктерге таарыштыр ырлаттынып турар. Покрасс алышкыларның «Майда Москва» деп ырызы чыл бүрүзүнде-ле часкы байырлалды үдеп чоруур. Виктор Белыйның «Эзиржигежи» төөгүлүг ыры апарган. Ол хевирлиг аттарны моон-даа ыңай уламчылап болур.

Дайын болгаш ыры—тускай тема. Оон дугайында литературада болгаш музыкада алдын хөйү бижип көргүскен. Ол үе канчаар-даа аажок кадыг берге-даа турган болза, чаа-чаа ырлар чогааттынып, оларны кала-даа ырлап турганнар. Ыры дайынчыларның хейаъдын кодурүп, аар-берге дайынчы амыдыралды чиигедиринге дузалажып келген. Ыры база тускай хевириниң чепсээ апарып, эргежок чугула үүл болу берген. Дайынның эгезинде ийи хүннериниң дургузында үс хире янзы-бүрү аялгалар чогааттынганы таварылга эвес.

Ниитиге билдингир болганындугайында ыры» болуп турар. Оон эге аялгазын бөгүнге чедир совет радиоңуң медээзинге дыңнап чоруур бис.

Дыка хөй ырлар улустуң ырлары-биле бир дөмей апарган. Матвей Блантерниң кайгамчыктыг «Катюшазы» он-он хире шулуктерге таарыштыр ырлаттынып турар. Покрасс алышкыларның «Майда Москва» деп ырызы чыл бүрүзүнде-ле часкы байырлалды үдеп чоруур. Виктор Белыйның «Эзиржигежи» төөгүлүг ыры апарган. Ол хевирлиг аттарны моон-даа ыңай уламчылап болур.

Дайын болгаш ыры—тускай тема. Оон дугайында литературада болгаш музыкада алдын хөйү бижип көргүскен. Ол үе канчаар-даа аажок кадыг берге-даа турган болза, чаа-чаа ырлар чогааттынып, оларны кала-даа ырлап турганнар. Ыры дайынчыларның хейаъдын кодурүп, аар-берге дайынчы амыдыралды чиигедиринге дузалажып келген. Ыры база тускай хевириниң чепсээ апарып, эргежок чугула үүл болу берген. Дайынның эгезинде ийи хүннериниң дургузында үс хире янзы-бүрү аялгалар чогааттынганы таварылга эвес.

Ниитиге билдингир болганындан ырыга кадыг-берге болуушкунну бир дугаарында-ла көргүскен. Лебедев-Кумачының сөзүнге Александр Александровтуң бижээни «Ыдыктыг дайын» деп ырызы дораан-на бүгү улустуң ырызы апарган. Оон сүр күштүг аялгазы бистің улуг чуртувустуң маадырлыын, бодунуң хосталгазын камгалап алырын тодарадып турган. Захаровтуң чогаатканы «Туманнар, мээн туманнарым» деп партизаннар ырызы авторун чидирипкеш, аная улустуң ырызы ышкаш, тарап чоруй барган.

Дуржулгалыг мастерлер Новиков, Блантер, Хренников, Кац олардан аңгыда дайын үезинде Борис Мокроусов, Василий Соловьёв-Седой, Марк Фрадкин дээн ышкаш аныяк композиторлар база тыптып келген.

Ада-чурттуң дайынынга хамаарышкан музыкада Соловьёв-Седойнуң ырлары тускай черни эзлеп турар. Лириктиг жанрның мастери Соловьёв-Седой дайынчыларга «Рейдиде кежээ», «Айлан-куштар», «Хүнээректиг аянчыкта» дээн ышкаш ырларны белекке берген. Ол ырлар дайынчыларның сеткил-хөөнүн илередип, оларга күчүлүг марш аялгаларындан дулак чок черек чораан.

Дайын сөөлүнде чылдар тургузукчу күш-ажыл, тайбың амыдырал-биле долган. Дайын дугайында сактыышкыннар, хамааты лирика, патетика, тайбынды камгалаары, эң ылангыя Бүгү-делегейнің аныяктар фестивалының эгезээн-биле холбашкан янзы-бүрү жанрның талантылыг аялгалары амыдыралче калбак агым-биле шуужуп эгелээн. Анатолий Новиковтуң «Оруктар» деп сактыышкынның ырызы (сөзү Лев Ошаниннин). Исаковскийниң кайгамчыктыг сөзүнге Мокроусовтуң чогаатканы «Чаасканзыргай гармонуу», Исаак Дунаевскийниң «Ой, калина чечектелип келип-тир», Евгений Родыгиниң «Урал рабинушказы» деп ырлары нептерээн. Новиков биле Ошаниннің «Делегейнің демократтыг аныяктарының гимнизи» бөмбүрзекти дээскинген.

Чаа үе, чаа-чаа ырлар. Олар сөөлгү он чылдар дургузында тывылгаш, тематика, музыка болгаш уран чечен талазы-биле үеге дүгжүп турар. Хамааты лирика, баштактаныышкын, аныяктарның чаа тудугларда маадырлыг күш-ажылы база ол ышкаш бистің чуртувуска кажан-даа соксавас кыйгырыг — тайбынды камгалаарының хөрээ — ырларның кол угланыышкыны бо.

Ыры жанрының хоочун мастерлери бар. Соловьёв-Седойнуң «Москва чоогунуң кежээлери» деп ырызы дыка хөй дылдарже очулдуртунган. Ырының сөзүнде дайын, тайбын, эп-сеткил каттыжылгазының дугайында чаңгыс-даа одуруг чок, ынчалза-даа бүгү-ле ужуражылгаларга, фестивальдарга ону ырлажыр. Вано Мураделиниң «Бухенвальдының набады» деп ырызы плакат-кыйгырыг апарган болгаш түрлүг сагындырыышкын болуп турар. Аркадий Островский Лев Ошанин-биле кады хөглүг, өткүт «Кезээдеде хүннеп турзун» деп ырны чогааткан. Ону хөрээженнерниң Бүгү-делегей конгрезинге улуг зал туруп алгаш ырлап күүсеткен. Александра Пахмутованың «Дуврээзиниг чалыы назын дугайында ырызында» революсчу чылдарның хөөнү бар.

Онгулар, блиндажтар шагда-ла сиген-биле шыптына берген, ынчалза-даа ол үениң аялгалары амдаа диригг. Эдуард Колмановскийниң «Орустар дайынны күзээр бе» (сөзү В. Евтушенконуу), Евгений Жарковскийниң «Женька» (сөзү К. Ваншенкинин), Аркадий Островскийниң «Ооддар» деп ырылары дайын үезинин ырларындан уламчылаттынып тывылган. Сөөлгү ийи ыры дайын үезинин салгакчыларының дугайын чугаалап турар.

Мен бистің чуртувуста чогааттынган мук-мун ырларның хевизиг кезинин санап чугааладым. Ырларның хевирлери, жанрлары аңгыдаа болза, оларның чаңгыс ниити талазы база бар. Ол дээрге, оларның совет үеде тывылганы болур.

А. КОПОСОВ,
композитор.
(ПМА).

Чурукчунуң альбомундан

Төөгүлүг эрткен өйнүң
Энер-эрес алдар-адын
Доспес омак салгакчылар
Эгүүреде надагалаар.
Хосталгалыг демиселдің
Арлып читпес чырык демдээ —
Аны-дуңма турасказалга
Хову чечээн өргүп салыр.

Чүректериң ханызында
Чүден артык хөвар «чечек»—
Хүндүткели, четтиргени
Хүннүң-даңның илереп кээр.

В. ВОЛЧЕНКОНУҢ чурту.
А. АЛЫМ-ООЛДУҢ шүлүү.

СОЛУННУ ӨРҮП ТУРДА...

ӨСКЕЛЕРГЕ ҮЛЕГЕР

Механизатор бүрүзүнүң сагыжында күскү бедик дүжүт. Ол дээрге бөгүнгү ажылдан хамаарыр. Чөөн-Хемчикте «Искра» колхозтуң хоочун тракторизи, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы Севек-Доржу Кодур-оолович Сат часкы хову ажылдарын шак ындыг бодал-биле чорудуп турар.

Часкы хову ажылдары эгелээнден бээр ол 560 гектар черни ылыртаан, хүнде 30 гектарның орнунга 75—80 гектар чедирип, шынарлыг ажылдан келген. Окза харыысалгалыг болгаш чугула ажыл—тараа чажыладым келирге, хоочун механизатор ынаар киирипкен. Бо хүннерге чедир 250 гектар черге кызыл-тасты чаштыргаш, хүнде бир агрегаттың нормазы 30 гектар турда С. Сат 60 гектар чедир чаштыргаш, нормазын 2 катап күүседип келген.

Севек-Доржу Кодур-ооловичке үүгле хүндүс тараа чаштырары-биле кызыгаарланмайн, дүне чер чарарынче баа-ва киирип турар. Ынчаар ажылдап турааш, 120 гектар черни чарган.

Бо чылын эрткен соңгулдаларда Севек-Доржу Кодур-ооловичке Саттың чаңгыс чер чурттуглары ону Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутадынга соңгаан. Чеди чыл дургузында механизаторлап келген чүткүлдүг ажыл-ишки соңгукчуларының идегелин бадыткан, ажыл-херекке үлегерим көргүзүп, депутат хүлээлгезин идепкейлиг күүседип турар.

М. БАРЫНДАЙ.

Редактор К. К. КУДАЖИ.

Социализм чурттарында

ДЕТКИМЧЕ БОЛГАШ ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫ

СОФИЯ. Болгарияның Ада-чурт фронтузунуң «VI съездизи бодунуң ажылын доокан. Съезд Национал чөвүлелдің өтүөт иletkелиниң талазы-биле резолюцияны хүлээп алган болгаш Ада-чурт фронтузунуң Уставывга чамдык өскерилгелерни база немелдерни бадылаан.

Съездиниң делегаттары «Европага тайбың болгаш айыл чок чорук дээш», «Вьетнамда империалистиг агрессияны соксадыры дээш» медеглелдерни хүлээп алган. Бирги медеглелде ылаңгыя чугаалап турары болза:

Европаның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының Карловы Варыта конференциязы тайбының программазы болур болгаш болгар улустуң эрге-ажыктарынга, күзел-соруктарынга бүрүү-биле дүгжүп турар. Конференцияның киржикчилери—Европаның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының медеглелинде кыйгырыгларынга каттыжып турар бис.

Ийигги медеглелинге съездиниң делегаттары Вьетнамда америк агрессияга улустарының удурланыышкыннарынга боттарының үнүн каттыштырып, вьетнам улустуң демиселин бүрүү-биле деткип турар.

Съезд Ада-чурт фронтузунуң Национал чөвүлелиниң чаа составын соңгаан.

БЭДЧ-НИҢ КОМИССИЯЛАРЫНЫҢ ХУРАЛЫ

ВАРШАВА. Бот-бодунга Экономиктиг дузалажылга Чөвүлелиниң акша-саң-хөө талазы-биле Доктаамал комиссиязының хуралы Варшавада эгелээн. Комиссияның хуралында Болгарияның, Венгрияның, ГДР-ниң, Моолдуң, Польшаның, Румынияның, ССРЭ-ниң, Чехословакияның төлөөлөри болгаш Югославияның төлөөлекчилери, а ол ышкаш КУДР-вуң болгаш Кубаның төлөөлекчилери хайтааракчылар болуп киржип турар.

Бот-бодунга Экономиктиг дузалажылга Чөвүлелиниң акша-саң-хөө киллдизинің Секретариадының болгаш экономиктиг кады ажылдажылганың Делегей банкызының төлөөлекчилери хуралда олуржуп турар.

* * *

Бот-бодунга Экономиктиг дузалажылга Чөвүлелиниң Радиотехника болгаш электроника үлетшүрүүнүң талазы-биле Доктаамал комиссиязының хуралы Варшавада электротехника институдунда эгелээн. Комиссияның хуралында БЭДЧ-ниң кежигүннери чурттарының төлөөлери, а ол ышкаш Югославияның төлөөлекчилери киржип турар.

Хуралдың киржикчилери Польшаның электроника үлетшүрүүнүң чедишкиннери-биле таныжар болгаш чамдык бүдүрүүлгелерге, эртем-шинчилел албан черлеринге баар.

ЧССР-НИҢ НАЦИОНАЛ ХУРАЛЫНЫҢ СЕССИЯЗЫ

ПРАГА. ЧССР-ниң Национал хуралының сессиязы Прагада ажыттынган. Сессия 1967 чылда күүнге бюджединиң дугайында чазактың хоойлу телевилелин чугаалажып турар.

ЧССР-ниң саң министри Б. Сухарда хоойлу телевилелиниң талазы-биле иletkелди кылган.

УЛУГ ОКТЯБРЬГА ТУРАСКААЛ БОЛДУРГАН

СОФИЯ. Болгарияның улус армиязының Кол политиктиг эргелели болгаш Георгий Раковский аттыг Шериг академиязы Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл ою-биле холбаштыр ийи хүннүң теоретиктиг конференциязын организастаан.

«Улуг Октябрь болгаш кижи төрелгетеннің ниитилел депшилгези» деп иletkелди академик С. Ганов-ский кылган.

Болгар армияның революсчу чорудуушкунунга Улуг Октябрьның салдарының дугайында, Болгарияның Компартиязының шериг-революстуг ажыл-чорудулгазының дугайында, Болгарияның экономиктиг хөгжүлдезинің болгаш оон камгаланыр аргазын быжыглаарының хөрээнге ССРЭ-ниң дузаламчылыының дугайында иletkелдерни конференцияга база дыңнаан.

ТИТО ЮГОСЛАВИЯНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНГЕ КАТАП СОҢГУТТУРГАН

БЕЛГРАД. ЮСФР-ниң Эвилел скупщиназының бүгү вечелериниң каттышкан хуралында дараазында дөрт чыл хуусаада ЮФСР-ниң президентизин соңгаан. Югославияның күш-ажылчы улузунуң Социалистиг эвилелиниң эвилел конференциязының президиумунуң бүгү күүскомунуң саналын ёзугаар ЮСФР-ниң президентизинге Иосип Броз Титону база катап соңгаан.

УЛУСЧУ МООЛДАН МЕДЭЭЛЕР

УЛАН-БАТОР. ВСАП ТК-ның кежигүнү Имре Дьери баштаан Венгрияның Социалистиг ажылчын партиязының партия ажылдакчыларының төлөөлери МАРП ТК-ның чалаалы-биле Улан-Баторда чедип келген. Төлөөлер МАРП-тың партия организацияларының ажылынын аргаметодтары-биле таныжар.

УЛАН-БАТОР. Арахангай аймактың ажылчы чоннары Моолга улусчу революцияның тиилелгези дээш демиселге дайынчыларның холунда өлген совет эмчи А. Немойвун турасказалын ыдыктыы-биле кадагалап чоруур. Интернационалчы эмчиниң хөөрүге дириг чечектер кезээде бар. Чоокта чаа чогаалчылар Цэнд, Ринчиндорж. Дэнсамбу ол кайгамчык кижиниң амыдыралының дугайында шинии чогаадырын дооскан. Ук шинии Октябрьның 50 чыл ою-ның будуузунде аймактың культура ордузунуң сценазынга көргүзер деп турар.

(СЭТА).

Хосталгалыг демисел күштелип турар

ДАР-Эс-САЛАМ. (СЭТА). Португал колонизаторлар Ньясса можуда дерзии күштерин өстүрүп турар. Мозамбиктің ол чөөн талакы можузунда салаазржы чаа шериглер немей келген. Ол чаа келген шериглер тайбың чонга удур эң-не дерзии үүлгедиглерни кылып турар. Португал өлүрүкчүлер кырганнарны, хөрээженнерни, бичии уругларны туткулааш, бөлүк-бөлүк кылдыр кожун алгылааш, мал согар черге малгылаштыр кезип өлүрүп турар деп, Мозамбиктің хосталга фронтузунуң дыңнадыында чугаалап турар.

Өлүрүкчү чорук күштелип тураажок, Мозамбиктің патриоттары эжелекчилерге удурланыышкынын күштелдирип турар. Португал шаажылакчыларга удур сөөлгү айларда идепкейлиг халдаашкыннарны кылган. Ньясса можуга безин хөй санныг португалдарны чок кылган. Португал шериглер ап чораан ийи шериг чүүк машиназын партизаннар миналбиле чазылдырган, аная чеже хире колонизаторлар өлгени билдиннес. Өске черлерге болгулаан тулчуушкуннарга 30 чыгам португал солдаттар өлүрткен болгаш он-он солдаттар аар балыглаттырган.

Согуушкун

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамның хосталга армиязының отрядтары Тхыатхиен можунуң мурнуу талазынга бо чылдың апрель 3-тен май 3-ке кедир болган тулчуушкуннар үезинде дайзынның муң чыгам солдаттарын болгаш офицерлерин сандан үндүрген, оларның аразында 220 американнар база бар. Дайзынның 50 самолёттарын чок кылган болгаш 3 көвүрүгү чаза тепеспкен.

КАР хемчеглерни ап турар

КАИР. (СЭТА). Израиль биле араб чурттарның аразында харыдзааларда дүшкүүрлүг чорук египет парлалганың кол темазы болуп турар. Бир эвес «сирий төрээн чурт айылга таваржы бээр» болза, «Израиль-биле дайынче кириптеринге бодунуң белениниң» дугайын КАР «кандыг-даа чигзиниишкин чокка» медеглээн деп, «Аль-Ахрам» солун бижээн. КАР-ның чазааның май 16-да кылган чугула базынарын база дыңнадып турар: бирги оралакчы президент маршал Амер бир эвес ол районга дайын хемчеглери эгелээн таварылгада израиль фронтунуң египет шериглерин генерал Муртаги командылаар дугайында дужаалды үндүрген. Дайын айылы тургустунуп келген таварылгада ужар чүүл маршалы Сидки Махмуд шериг-агаар күштерин, а адмирал Солиман Эзат шериг-далай күштерин командылаар апаар.

Маршал Амерниң айтыышкынын ёзугаар КАР-ның кол штавының начальниги Фавзи КНО-нуң Газа секторда шериглерининг командылакчызынга чагаа чорудуп, дайын хемчеглери эгелээн таварылгада КНО-нуң шериглери айылга таваржы бээринден чайлаар төлөөде оларны Израиль-биле кызыгаардан доп-дораан ыралыр чайладырыы ынча санаадан турар.

Маршал Амер КАР-ның чепсектиг күштериниң дээди командылал составы-биле чөвүлел хуралды эрттирген. КАР-ның кол штавының начальниги генерал Мухаммед Фавзи Дамаскыта чораан болгаш Сирияда байдалдың дугайында сөөлгү медээлерни ол чөвүлел хуралга дыңнаткан.

Тургустунган байдалдың дугайын Сирия-биле кады камгалал дугайында дүгүржүлгени КАР-ның күүседирбодап турар дугайын Иракка, Алжирге болгаш Йеменге дыңнадыр деп шинитпирни Каирге хүлээп алган. КАР-ның президентизи Насер ол күрүнелерниң баштыннары Ареф, Бумедьен, ас-Саляль оларга, а ол ышкаш өске-даа чамдык чурттарның удуртукчуларынга чагаа чоруткан.

КАР-ның Министрлер чөвүлели тургустунган байдалды болгаш кады камгалал дугайында КАР биле Сирияның аразында дугүржүлгени ёзугаар КАР-ның чепсектиг күштериниң командылалының алган хемчеглерин чугаалажып көрген дээрзин солуннар база дыңнадып турар.

Араб чурттар Лигазының дыңнадыы

КАИР. (СЭТА). Араб чурттар Лигазының секретариады Йемен Араб Республиканың дыңнадыын Лиганың кежигүнү чурттарга медээлеп берген. Сөөлгү неделяның дургузунда англи самолёттар йемен күрүне кызыгаарын каш удаа үреп келгенин ында көргүскен.

Йемен кызыгаарны бөлүк шериг-транспорт самолёттары, бөлүк-бөлүк болгаш чаңгыс-чаңгыс шүүргедекчи самолёттар үреп турган.

Англияның талазыдан ындыг төөгөөлериниң шыңгызынче Лига кежигүнү чурттарның кичээнгейин араб чурттар Лигазының секретариады угландырган, ынчангаш ол айтырыг талазы-биле чаңгыс аай турушту эзлеп алырынче оларны кыйгырган.

ЭРГИМ НОМЧУКЧУ!
„ШЫН" СОЛУННУ
Чалыдыт алырының эдуусаазын узадырын утпаңар!
ЧАРТЫК ЧЫЛДА СОЛУННУ ЧАГЫДАРЫНЫҢ ӨРТЭЭ 3 РУБЛЬ.

КИНО

МАЙ 19-ТА.

«НАЙЫРАЛ»: Чаа мультипликациялар 9.45, «Туттурбас өскөн негекчилери» 11.30, 1.15, 3, 4.45, 6.30, 8.15, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ажыд-ишчи кижилер» 2.30, «Доңгалыг кыс» 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

ЧАЙГЫ КИНОТЕАТРГА»: «Чүкөткаңың начальниги» 5, 7, 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Мухтар, менче» (делгем экранный) 9.40, 11.30, «Чернушка» 1.40, 3.30, 5.30, 7.30, 9.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Мухтар, менче» 3, «Ыванкылдың байырлаалары» 5, 7, 9 шактарда.

КЫЖА КУРТТАРНЫҢ ХАЛДАВЫРЫНДАН КАМГАЛАНЫНАР!

Олар организмни хораннаар хоралыг үүүлдерни үндүрүп турар. Кыжа курттары нерв системазын, ижин-шөйүдү шугумнарын аартыр, хан эккежээр, баш аарыыр чорукту болгаш өске-даа аарыгларны өскүдер.

Кыжа курттарының чуургазы кижиниң мага-бодунче хирлиг хол-биле туткан чүвелерни, чутбаан ногаа, кат-чимисти болгаш хайындырбаан сугну дамчып кирер.

Ногааларны, ногаан үнүштерни, кат-чимисти аъш-чемге хереглээр мурнунда оларны эки чүп арыгладар. Эштии болгаш балыкты эки хайындырыңар. Чемненир мурнунда холуңарны чуугар.

Сээктерни узуткаңар!

Кыжа курттарының хоразыдан аараан деп сезиглээпиңерде эмчиге шинчидиңер.

ШӨПҮНДҮНҮҢ ХАЛДАВЫРЫГ ААРЫГЛАРЫ

— Аъш-чемден, сугдан болгаш холдарының хириңден дамчып нептерээр.

Халдаарының дөстелгелери болза, аарыг чораан болгаш кадык кижилерниң баңиллостуг аарыгларындан болур.

Сугну болгаш сүтту түгле хайындырган ижиңер.

Каттарны, ногаанны болгаш чимисти үргулачу чүнер база оларны ижиг суг-биле чүп арыгланар.

Халдавырларның нептередикчизи сээктерни бүгү-ле аргалар-биле болгаш чепсек-херекселдер-биле узуткаңар!

Бодуңарны болгаш уругларны баш буруугаар, ногуур ой-шаанда тарыдыңар.

Аарыг кижилерни эмнелгеге доп-дораан чедириңер.

Санитар-гигиеналыг нормаларны болгаш көрүм-чуруму күүсетпишаан, силер бодуңарны болгаш долгандыр турар чонну ижин тивиниден болгаш дизентериядан камгаланар!

Республиканың санитар чырыдыышкын Бажыңы.

редакцияның адрези:

Кызыл, Шетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, 25-38, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал киллизиниң 23-54, агитация болгаш пропаганда киллизиниң 37-13, көдээ ажыл-агый киллизиниң 21-47, үлетшүр киллизиниң 22-64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал киллистериниң 21-27, иштики информация киллизиниң 20-60, бухгалтериниң 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче болгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Парлалга эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Шетинкин—Кравченко кудумчузу, 1).

Солун неделяда алды катап үнер

ТС—00451.